อนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นางรสสุคนธ์ เขตตะสิริ

และ

เด็กหญิงชนิกา เขตตะสิริ

ปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๐๙

อนุสรณ์
ในงานฌาปนกิจศพ
นางรสสุคนธ์ เขตตะสิริ
และ
เด็กหญิงชนิกา เขตตะสิริ

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

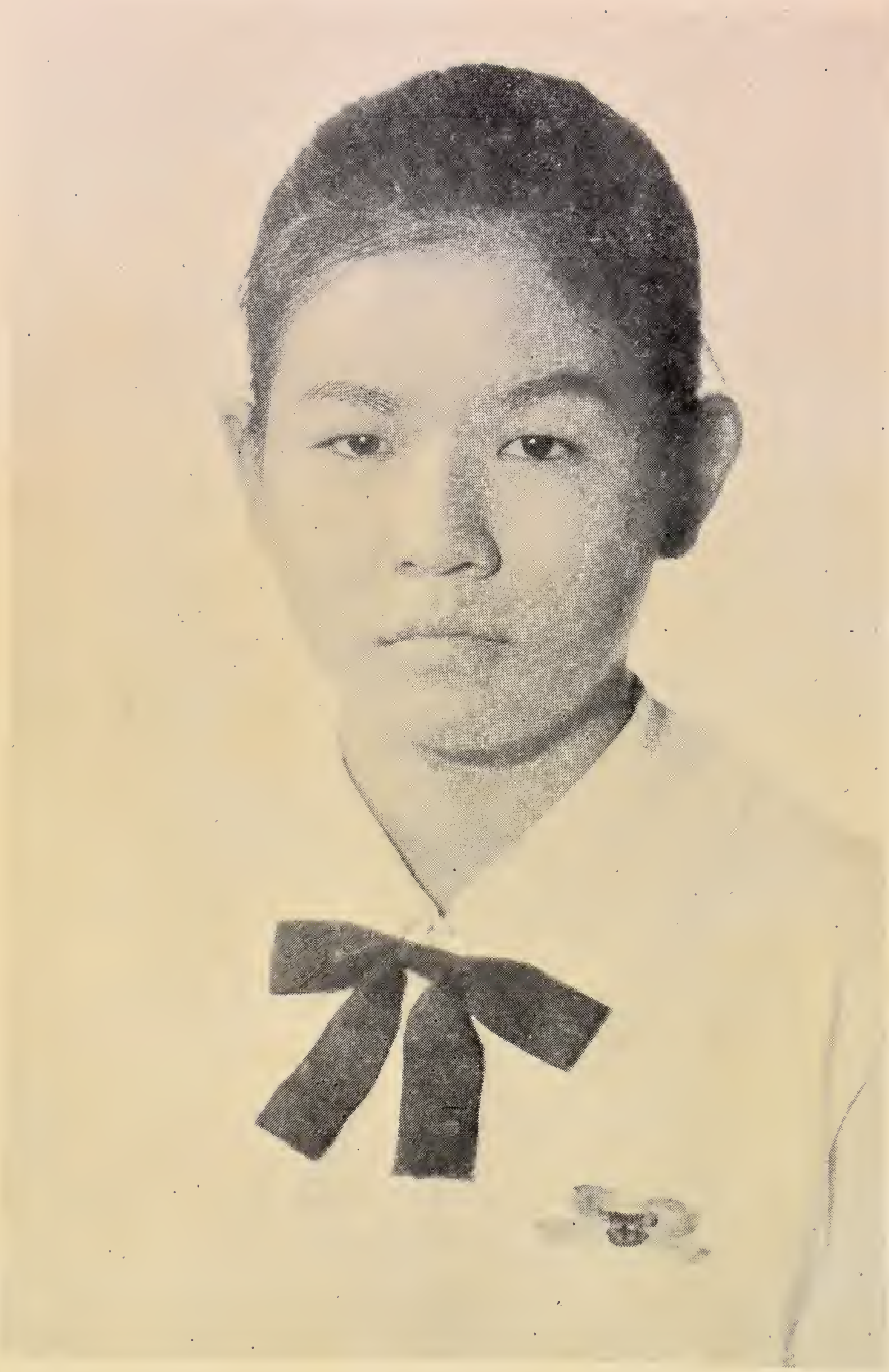
วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๐๙

นางรสสุคนธ์ เขตตะสิริ

ชาตะ ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๕๘

มรณะ ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๙

ด.ญ. ชนิกา เขตตะสิริ

ชาตะ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๙๔

มรณะ ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๙

แด่ลูกและเมียอันเป็นสุดที่รัก

แม่ตุ๋ย ชื่อเล่น ๆ ของนางรสสุคนธ์ (เกษแม่นกิจ) เขตตะสิริ เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๔๕๘ ตรงกับปีเถาะ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เป็นบุตรสุดท้องของคุณพ่อขาว คุณแม่เหรียญ เกษแม่นกิจ เธอได้รับหมั้นข้าพเจ้าขณะที่เป็นกำพร้ามารดาได้ยังไม่ถึง ๑๐๐ วัน หลังจากกำพร้าบิดามาก่อนแล้ว มีเธอและพี่สาวเรียงพี่เรียงน้องของเธอ (นางเกษร สุนทรหิตานนท์) เท่านั้นที่เหลืออยู่จากจำนวน ๙ คน ของพี่ ๆ ร่วมอุทร เมื่อสิ้นมารดาทั้งสองพี่น้องก็ได้อยู่ในความอุปการะเลี้ยงดูของคุณพี่ตุ๊และคุณพี่เชื้อ พั่ววงศ์แพทย์ ผู้ทำหน้าที่เสมือนพ่อเหมือนแม่ต่อจากพ่อแม่ที่แท้จริง จนเธอได้เข้าพิธีมงคลสมรสกับข้าพเจ้า เมื่อวันที่ ๑๘ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ซึ่งขณะนั้นอายุเธอได้ ๒๕ ปี ตลอดเวลาที่อยู่กินกับข้าพเจ้ามาจนถึงวันมรณกรรมของเธอ ๆ ได้ให้กำเนิดบุตรและธิดาแก่ข้าพเจ้า ๓ คน คนแรกเป็นชาย คลอดได้ ๕ วันก็ถึงแก่กรรม คนที่ ๒ แท้งเมื่ออายุครรภ์ได้ ๘ เดือน และคนที่ ๓ เป็นหญิง คนนี้แหละเป็นคนที่เธอและข้าพเจ้าหวังนักหวังหนาว่าจะได้ฝากผีฝากไข้ และหยอดน้ำหยอดข้าวในบั้นปลายชีวิตของเธอและข้าพเจ้า ลูกคนนี้คือลูกหมู ซึ่งเป็นชื่อเล่นของ ด.ญ. ชนิกา เขตตะสิริ กำเนิดเมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๔๙๔ ตรงกับปีเถาะ วันศุกร์ (ปีเดียววันเดียวกับมารดา) เดือนยี่ ขึ้น ๑ ค่ำ เนื่องจากลูกหญิงคนนี้เป็นยอดรักยอดถนอมของพ่อแม่ จึงได้พยายามหาสถานศึกษาที่ดีที่สุดเท่าที่จะหาได้ในขณะนั้น คือได้ส่งเข้าเรียนในโรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย ตั้งแต่ชั้นอนุบาล ผลการเรียนเป็นที่

ชื่นชมของพ่อแม่มาตลอดเวลาจนกระทั่งถึง ป. ๗ อันเป็นชั้นสุดท้ายที่ลูกหมูได้เล่าเรียน เพราะข้าพเจ้า แม่ตุ๋ยและลูกหมูได้รับเคราะห์กรรมร่วมกันจากอุบัติเหตุถูกรถยนต์ประจำทาง (สายท่าเรือ – บางกะปิ เลขทะเบียน กท. ๑๐๖๖๖ เลขประจำรถ ๘๐๒ ซึ่งขับโดยนายจรูญ บัวศิริ) ชนรถสามล้อเครื่องที่เราทั้งสามชีวิตโดยสารกลับบ้าน เมื่อคืนวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๐๙ ลูกหมูขาดใจตายคาที่ แม่ตุ๋ยสิ้นใจหลังจากถึงโรงพยาบาลราว ๒๐ นาที ส่วนข้าพเจ้าดูเสมือนเห็นแก่ตัวแม้ว่าจะบาดเจ็บก็มีชีวิตรอดมาได้อย่างไม่พึงประสงค์ ดูรึ เอาไปแล้วทั้งดวงตาและดวงใจ ยังเหลือเรือนกายไว้ให้เป็นทาสทรมานอยู่ได้ นี่แหละความอยุติธรรมของมัจจุราชละ รวมอายุขัยของแม่ตุ๋ยและลูกหมูได้ ๕๒ ปี และ ๑๕ ปี โดยลำดับ

๒๘ ปีในชีวิตสมรสของข้าพเจ้ากับแม่ตุ๋ย ข้าพเจ้าภูมิใจเป็นที่สุดที่เธอเป็นทั้งภรรยา เพื่อนคู่ชีวิต และน้องสาว อยู่ในขณะเดียวกัน ยามสุขข้าพเจ้าจะไม่พูดถึง แต่ยามทุกข์เธอร่วมทุกข์กับข้าพเจ้าในการผจญชีวิตที่ต้องต่อสู้กับโชคชะตาอยู่ตลอดเวลาของข้าพเจ้าอย่างไม่ปริปาก มีความทรหดในการต่อสู้กับชะตาชีวิตอย่างหาตัวจับได้ยากอนึ่ง แม้ว่าจะห่างไกลวัดเพราะภาระของแม่บ้าน แต่เธอก็ได้พยายามเข้าใกล้พระรัตนตรัยอย่างที่สุด ด้วยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนในเรื่องต่าง ๆ มีความสนใจอยู่กับการทำบุญใส่บาตร การฟังพระธรรมเทศนาทางวิทยุและโทรทัศน์โดยไม่ลืมดึงลูกดึงผัวให้สนใจไปกับเธอด้วย เมื่อใกล้อายุขัยเธอได้พยายามเรียนวิปัสสนากรรม-ฐานทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าจากการปฏิบัติของเธอคงจะนำเธอไปถึงซึ่งสุคติภพตามความมุ่งหวัง อย่างที่

ภาพวันชื่นคืนสุขสุดท้ายที่ทั้งสามชีวิตได้มีโอกาสถ่ายร่วมกัน
เมื่อคืนวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๕๐๙

เธอเคยปรารภกับข้าพเจ้าเป็นแน่แท้ เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงว่าเธอได้ปฏิบัติหน้าที่คู่ชีวิตของข้าพเจ้าและหน้าที่แม่ที่แสนประเสริฐของลูกเสร็จไปแล้วอย่างสมบูรณ์ที่สุด

สำหรับลูกหมูนับตั้งแต่เกิดมาก็เป็นลูกที่น่ารัก ว่านอนสอนง่าย เป็นที่รักและเอ็นดูของ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และพี่ป้า น้าอา ตลอดจนเพื่อนฝูงในโรงเรียน รวมทั้งเพื่อนบ้านและผู้ใกล้ชิด ความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และหลงใหลในการศึกษาเล่าเรียนในวัยเยาว์นี้แหละที่ทำให้พ่อแม่แน่ใจในอนาคตของลูกคนเดียวนี้ว่าจะเป็นที่พึ่งได้ในบั้นปลายของชีวิต แต่อนิจจา ความแน่ใจทั้งหลายยังคงเหลือแต่อดีตซึ่งพ่อคนเดียวเท่านั้นจะต้องเฝ้ารำลึกไปจนกว่าจะถึงเวลาที่พ่อจะได้ติดตามไปจนถึงภพที่ลูกรักและเมียรักไปรออยู่ก่อนแล้ว

ขอให้วิญญาณอันเป็นสุดที่รักทั้งสองดวงนี้ จงสถิตอยู่ในภพแห่งความสุขารมย์ และจงรับรู้ถึงความโศกเศร้าชอกช้ำของข้าพเจ้าซึ่งเกิดจากการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของลูกรักเมียรักด้วย ขอให้วิญญาณทั้งสองดวงจงได้รับกุศลกรรมที่ข้าพเจ้าได้อุทิศให้ไปแล้ว และจะได้อุทิศให้ต่อไปจนกว่าจะได้พบกับความแตกดับแห่งสังขาร ชาติหน้าหากมีจริง ข้าพเจ้าขออธิษฐานไว้ ณ กาลบัดนี้ว่า ขอให้เราทั้งสามได้ร่วมเป็นผัวเมียและพ่อลูกกันจงทุกชาติเถิด แต่ขออย่าให้ต้องเผชิญเคราะห์กรรมเหมือนชาตินี้อีก อย่าให้คนใดคนหนึ่งต้องพบความชอกช้ำระกำใจอย่างแสนสาหัสจากการจากไปของกันและกันเหมือนกับที่ข้าพเจ้ากำลังได้รับอยู่ในขณะนี้เลย

สนั่น เขตตะสิริ

บ้านลาดพร้าว

ขอบพระคุณ

ในการจัดการพิธีรดน้ำศพภรรยาและธิดาข้าพเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๙ เนื่องจากข้าพเจ้าต้องพบกับความวิปโยคอย่างสุดแสนในการสูญเสียสิ่งซึ่งเป็นสุดที่รักสุดหวงแหน ทำให้เกิดสติและอารมณ์วิปริตจนไม่สามารถจะจัดการงานที่ข้าพเจ้าจำเป็นจะต้องรับผิดชอบด้วยตนเองได้ แต่กระนั้นงานก็ได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยทุกประการจากความร่วมมือร่วมใจของน้องๆ ตลอดจนญาติมิตรที่รักของข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าจักขอจารึกพระคุณอันนี้ไว้ด้วยกตเวทีคุณและขอถือโอกาสขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

อนึ่งนับแต่วันรดน้ำศพเป็นต้นมาได้มีสวดพระอภิธรรมทุกคืนจนครบ ๓ คืน ข้าพเจ้าได้รับความเมตตาคุณจากผู้ทรงพระคุณทั้ง ๓ ท่านดังนี้

คืนวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๙ นางธำรงโทรกิจ (มารดาข้าพเจ้า)

คืนวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๙ คุณวิชา เศรษฐบุตร (ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของข้าพเจ้า)

คืนวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๐๙ ศาสตราจารย์นายแพทย์ หิรัญ สาหร่ายทอง (ญาติผู้มีอุปการคุณของข้าพเจ้า)

และการเลือกหนังสือเพื่อพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการฌาปนกิจศพภรรยาและธิดาอันเป็นสุดที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้รับความเมตตาจากคุณสงบ แก้วไพฑูรย์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรง เป็นผู้รวบรวม

หนังสือเล่มนี้ให้ด้วยความเต็มใจ ตลอดจนการขออนุมัติลิขสิทธิ์จากพระคุณเจ้า เจ้าของเรื่องให้จนเสร็จเรื่อง

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสกราบขอบพระคุณท่านทั้งสี่นี้อีกครั้งหนึ่ง เมตตาคุณซึ่งได้มีแก่ข้าพเจ้าในครั้งนี้ ขอจงดลบันดาลให้ทุกท่านจงประสบแต่ความสมบูรณ์วิบูลย์ผล ถึงพร้อมด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ จะคิดและประสงค์สิ่งใดขอจงได้สมมโนรถทุกประการ เทอญ.

สนั่น เขตตะสิริ

๘๐ หมู่ ๑๑ ถนนลาดพร้าว ก.ม. ๕

ต. วังทองหลาง อ. บางกะปิ พระนคร

อาลัยเพื่อนรัก

โอ้นิจจาชนิกาลหายรัก สุดจะหักห้ามจิตคิดขื่นขม
เธอมาด่วนจากเราแสนเศร้าตรม ในอารมณ์โศกสลดรันทดใจ
คิดสลับกลับไปถึงความหลัง เมื่อเธอยังมีชีวิตจิตสดใส
เธอทำดีที่นับอัประไมย ทั้งหทัยก็อารีมีอาทร
ห้องเราสวยเพราะเธอช่วยคิดตกแต่ง เธอช่วยแบ่งการงานท่านผู้สอน
เธอยังเก่งการประพันธ์ทางด้านกลอน แสนอาวรณ์เมื่อเธอจรจากเราไป
สุดจะโศกสุดอดกลั้นอั้นความโศก สุดวิโยคเธอจากไปเราใจหาย
สุดจะเศร้าเธอทิ้งเราเศร้าเสียดาย สุดอาลัยเธอไม่ฟื้นคืนชีวัน
ขอเธอจงหลับสบายทั้งกายจิต จงสถิตแทบผไทใต้สุสาน
เป็นเขตแดนแสนสงัดชัชวาล ไม่มีกาลเวลาอนาทร

คณะเพื่อน

คำไว้อาลัยจากเพื่อน

เพื่อน ๆ ทุกคนรู้สึกเสียใจเป็นอย่างมาก ในการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของชนิกาเพื่อนรัก ถึงแม้ในเวลาที่ชนิกายังมีชีวิตอยู่ เพื่อน ๆ อาจจะไม่เห็นถึงความดีของชนิกามากนัก แต่เมื่อชนิกาจากไป ความดีทั้งหมดที่ชนิกาได้สร้างไว้ก็ปรากฏขึ้น ชนิกาเคยช่วยเหลือเพื่อน ๆ ทุกอย่าง คบเพื่อนได้ทุกชั้น และยินดีเสียสละเพื่อเพื่อน ๆ ได้เสมอ ชนิกาได้ร่วมกายร่วมใจในการปฏิบัติงานและช่วยเหลือกิจการของห้อง และโรงเรียนอย่างดีตลอดมาโดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย เราได้เรียนร่วมห้องได้คุยและเล่นด้วยกันเสมอมา ยามใดที่เพื่อน ๆ มีความทุกข์ ชนิกาก็เป็นผู้ที่ปลอบใจเพื่อน ๆ ได้อย่างดี ชนิกาคอยให้กำลังใจเพื่อน ๆ และเป็นที่พึ่งของเพื่อนเสมอ แต่บัดนี้เหตุการณ์ในอดีตนั้นไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้อีกแล้ว เพราะชนิกาได้จากเพื่อน ๆ ทุก ๆ คนไป ในการจากไปของชนิกาครั้งนี้จะไม่มีวันลืมเลือนไปจากความคิดของเพื่อน ๆ ทุกคนได้เลย ความดีที่ชนิกาได้สร้างไว้สามารถเอาชนะจิตใจของเพื่อน ๆ ทุกคน เพื่อน ๆ ทุกคนรู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างมากในข่าวการเสียชีวิตของชนิกาครั้งนี้

ขอให้ความดีทั้งหมดที่ชนิกาได้ปฏิบัติมา จงดลบันดาลให้วิญญาณของชนิกาไปสู่ที่สุคติด้วย เทอญ.

จาก

เพื่อนร่วมชั้น

แด่ศิษย์รัก

ทุกครั้งที่เดินผ่านหรือเข้าสอนครั้งใด ก็อดที่จะใจหายเสียไม่ได้ นับแต่นี้ต่อไปจะไม่มีแล้ว ชนิกา เขตตะสิริ ศิษย์ผู้น่ารัก ดีพร้อมทุกอย่าง ทั้งในด้านความประพฤติ การช่วยเหลือทุกอย่างที่ครูขอให้ชนิกาช่วยทำ จะไม่มีคำปฏิเสธอยู่เลย จะรับทำทุกครั้งด้วยความเต็มใจ และด้วยใบหน้าที่ยิ้มรับเสมอ ถึงเวลาเรียนชนิกาจะสนใจในบทเรียน และการเรียนทุกชั่วโมง จึงเป็นที่รักใคร่ของคุณครูทุกท่าน แต่บัดนี้ชนิกาศิษย์รักได้จากไปแล้ว จากไปอย่างไม่มีวันกลับ คงเหลืออยู่แต่ความอาลัยรัก ความคิดถึง ซึ่งยังคงอยู่ในความทรงจำของครูตลอดไป หากชนิกามีญาณวิถีอันใด คงได้ยินครูและเพื่อน ๆ พูดถึงความดีของชนิกาเสมอ ขอกุศลผลบุญที่ชนิกาศิษย์รักได้ทำไว้ จงติดตามไปสนองให้ได้ประสบสุขในสัมปรายภพด้วย เทอญ.

ฉวีพรรณ ศิริปาลกะ

คำนำ

คุณสนั่น เขตตะสิริ ได้ขอให้ข้าพเจ้าช่วยหาบทความทางธรรม เพื่อพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ คุณรสสุคนธ์ เขตตะสิริ ผู้ภริยาและเด็กหญิงชนิกา เขตตะสิริ ผู้เป็นบุตรี สำหรับคุณรสสุคนธ์นั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ทราบว่าเป็นผู้ใฝ่ใจในข้อธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นทุนอยู่มาก ข้าพเจ้าเห็นเป็นโอกาสดีที่จะได้รวบรวมเอาหัวข้อคำสอนของพระเถราจารย์ผู้ใหญ่ฝ่ายปฏิบัติ เอาไว้เป็นหมวดหมู่สักเล่มหนึ่ง จะได้แจกจ่ายไว้เป็นคู่มือแก่ผู้สนใจในการปฏิบัติธรรม ได้ถือไว้ใกล้ๆ ตัวคอยเตือนตนในข้อวัตรปฏิบัติ ในยามหลงลืมหรือวุ่นวายใจ หัวข้ออบรมธรรมของพระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี) เป็นบทความที่พระคุณเจ้าพระอาจารย์ได้รวบรวมไว้เพื่อมอบให้แก่ลูกศิษย์ชาวยุโรปผู้หนึ่ง ซึ่งเคยมาพำนักศึกษาและฝึกฝนข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาอยู่กับท่านชั่วระยะเวลาหนึ่ง ที่วัดเจริญ-สมณกิจ (วัดหลังศาล) จังหวัดภูเก็ต เมื่อยามผู้นั้นจะจากไปท่านได้เขียนและมอบให้ไปเป็นเครื่องคอยเตือนใจ

ภาคปัญญาอบรมสมาธิ ของท่านอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน แห่งวัดป่า บ้านตาด จังหวัดอุดรธานี นั้น ได้เคยพิมพ์ออกมาเป็นรูปเล่มหลายครั้งแล้ว แต่ข้าพเจ้ายังเห็นเป็นของดีมีคุณค่า คิดว่ายังไม่ควรหยุดยั้งการเผยแพร่ ข้าพเจ้าได้กราบเรียนขออนุญาตท่านอาจารย์แล้ว ท่านเมตตาอนุญาตให้ด้วยดี

หัวข้อธรรมที่ได้ชื่อ "มุตโตทัย" นั้น ท่านผู้ทรงคุณความอุตสาหะผู้หนึ่ง ได้รวบรวมมาจากคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตต-

เถระ พระอาจารย์ฝ่ายปฏิบัติ ผู้เป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่งของข้าพเจ้า และเพื่อนฝูง คำสอนทั้งหลายของพระอาจารย์มั่น นั้น ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ได้ยกย่องไว้ว่า ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งเพื่อความหลุดพ้นทั้งสิ้น จึงเป็นเนื้อหาของธรรมที่พุทธศาสนิกชนผู้ใฝ่ใจในการปฏิบัติ คงจะได้ประโยชน์และพอใจ รวมความแล้วบทความทั้งหลายเหล่านี้ ข้าพเจ้าหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นความเข้าใจของข้าพเจ้าว่า พระพุทธศาสนานั้นจะเป็นประโยชน์ก็แต่บุคคลผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่คุณเสนั่น เขตตะสิริ เต็มใจรับข้อแนะนำของข้าพเจ้าในครั้งนี้ เป็นโอกาสที่ผู้ล่วงลับไปแล้วจะอนุโมทนาบุญอันคุณสนั่น เขตตะสิริ ได้ประกอบไว้ดีแล้วเป็นธรรมทาน และได้เสวยผลบุญอันเนื่องมาแต่อนุโมทนามัยนั้น เทอญ.

สงบ แก้วไพฑูรย์
๒๖ พฤษภาคม ๒๕๐๙

ปัญญาอบรมสมาธิ

อารัมภกถา

ก่อนที่จะคิดแต่งหนังสือ "ปัญญาอบรมสมาธิ" เล่มนี้ขึ้น เพราะอาศัยความเมตตาจากท่านเจ้าคุณศรีวิศาลคุณ (ท่านมหาสำรอง) วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน พระนคร ซึ่งพระคุณท่านองค์นี้เป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างขวาง และเผื่อแผ่โดยทางเมตตาแก่พุทธบริษัทและประชาชนทั่วไปประจำนิสัยของท่าน ทั้งเป็นผู้สนิทสนมและเคยมีอุปการคุณแก่ข้าพเจ้ามาแล้วด้วย ได้ขอโดยความเป็นกันเอง ให้ข้าพเจ้าแต่งหนังสือเกี่ยวกับสมาธิภาวนา แต่อย่างไรก็ดี ขอเรียนให้ท่านผู้อ่านทราบ ข้าพเจ้าผู้แต่งเป็นพระบ้านนอก อยู่แต่ในป่า ไม่ค่อยมีโอกาสเข้าสมาคมในสังคมที่ท่านเจริญแล้ว การแต่งหนังสือและอรรถธรรม พร้อมทั้งสำนวนโวหารที่นำมาลงในหนังสือ จึงเป็นไปตามวิสัยป่าโดยมาก หากว่าไม่สบเจตนารมณ์ของท่านผู้อ่านโดยประการใด ก็ขอได้ให้อภัยด้วย จะขอขอบพระคุณอย่างสูง เนื่องจากฝืนคำของท่านผู้เจตนาดีขอร้องไม่ได้ ข้าพเจ้าก็เต็มใจช่วยแต่งตามกำลังความสามารถ เพื่อสนองความต้องการของท่าน โดยให้นามหนังสือว่า "ปัญญาอบรมสมาธิ" ที่ให้นามเช่นนี้เนื่องจากคำอธิบายธรรมบางตอน มีขัดแย้งกันกับความคิดเห็นคนอื่นอยู่บ้าง ตอนที่ว่าปัญญาอบรมสมาธิ ซึ่งหลักเดิมของท่านว่า สมาธิอบรมปัญญา จึงให้นามอย่างนั้น หวังว่าท่านผู้อ่านและผู้ทรงไว้ซึ่งศาสนาของพระพุทธเจ้า ที่หวังความเจริญรุ่งเรืองในตนเองและส่วนรวม คงจะได้พิจารณาในเหตุผลที่ขัดแย้งต่อหลักเดิมของท่านเท่าที่เหตุผลจะอำนวย เพราะที่กล่าวเช่นนั้นไม่มีความเห็นและเจตนาจะคัดค้านหลักเดิมที่วางไว้โดย

ถูกต้องแต่ประการใด เป็นแต่ขอแทรกความเห็นส่วนปลีกย่อยที่ตนได้ปฏิบัติและปรากฏมาตามวิสัยของความอยู่ป่า ให้ท่านผู้มุ่งเหตุผลและหลักความจริงด้วยกัน จะได้พิจารณาและหาทางแก้ไขตนโดยอุบายต่าง ๆ เท่าที่จะเป็นไปได้ในขอบเขตของหลักธรรมเป็นรั้วกั้น

อนึ่ง หนังสือเล่มนี้เป็นสำนวนโวหารของผู้แต่งเอง ไม่ได้รับคำแนะนำจากท่านผู้ขอร้องแต่ประการใด หากว่าข้าพเจ้าแต่งขึ้นด้วยเจตนาจะเทิดทูนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และช่วยสงเคราะห์พุทธบริษัททั้งหลายในทางจิตภาวนา แต่เพราะความไม่รอบคอบอันอาจเกิดมีได้ และจะกลายเป็นความเสียหายต่อส่วนรวมแล้ว ข้าพเจ้าขอยอมรับผิดและความเสียหายทั้งนี้อย่างภาคภูมิใจแต่ผู้เดียว แต่ถ้าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านและผู้ปฏิบัติอยู่บ้างแล้ว ประโยชน์ทั้งนี้ขอจงเป็นคุณสมบัติอันไพศาลของทุกท่านยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ ท่านเจ้าคุณศรีวิศาลคุณ ในความที่ท่านมีอัธยาศัยใฝ่ใจในทางธรรมปฏิบัติและมีน้ำใจอันกว้างขวาง เต็มไปด้วยความเมตตาแก่ประชาชนทั่วไปมา ณ ที่นี้ด้วย อีกประการหนึ่งหากหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้บ้าง และมีท่านผู้จะศรัทธาพิมพ์เผยแผ่ในกาลต่อไป จะเป็นการพิมพ์ในงานอะไรก็ตามข้าพเจ้ายินดีให้จัดพิมพ์ได้ทุกเมื่อ โดยไม่ต้องขออนุญาตอีกแต่อย่างใดส่วนจะพิมพ์จำหน่ายเพื่อเป็นสินค้า ขอ " สงวนลิขสิทธิ์ "

พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

ปัญญาอบรมสมาธิ

ของ

พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

ศีล

ศีล เป็นรั้วกั้นความคะนองทางกายวาจา มีใจเป็นผู้รับผิดชอบในงานและผลของงานที่กายวาจาทำขึ้น คนที่ไม่มีศีลเป็นเครื่องป้องกันความคะนอง เป็นผู้อันสังคมผู้ดีรังเกียจ ไม่เป็นที่ไว้วางใจของสังคมทั่วไป แม้จะเป็นสังคมในวงราชการหรือสังคมใด ๆ ก็ตาม ถ้ามีคนทุศีลไม่มียางอายทางความประพฤติแฝงอยู่ในสังคมและวงงานนั้น ๆ แม้แต่คนเดียวหรือสองคน แน่ทีเดียวที่สังคมและวงงานนั้น ๆ จะตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาไม่ได้นาน จะต้องถูกทำลายหรือบั่นทอนจากคนประเภทนั้นโดยทางใดก็ได้ ตามแต่เขาจะมีโอกาสทำได้ในเวลาที่สังคมเผลอตัว เช่นเดียวกับอยู่ใกล้อสรพิษตัวร้ายกาจ คอยแต่จะขบกัดในเวลาพลั้งเผลอฉะนั้น

ศีล จึงเป็นธรรมคุ้มครองโลกให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากความระแวงสงสัยอันเกิดแต่ความไม่ไว้ใจกันในทางที่จะให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย นับแต่ส่วนเล็กน้อยไปถึงส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ไม่พึงปรารถนา ศีลมีหลายประเภท นับแต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ถึงศีล ๒๒๗ ตามประเภทของบุคคลที่จะควรรักษาให้เหมาะแก่เพศ

และวัยของตน เฉพาะศีล ๕ เป็นศีลที่จำเป็นที่สุดสำหรับฆราวาส ผู้เกี่ยวข้องกับสังคมหลายชั้นที่ควรมีศีลเป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์ของตน และรับรองความบริสุทธิ์ของกันและกันต่อส่วนรวมที่เกี่ยวแก่ผลได้เสีย อันอาจเกิดมีได้ในวงงานและสังคมทั่วไป คนมีศีล ๕ ประจำตนเพียงคนเดียวหรือสองคนเข้าทำงานในวงงานทั่วไป จะเป็นงานบริษัทห้างร้านหรืองานรัฐบาลซึ่งเป็นงานแผ่นดินก็ตาม จะเห็นได้ว่าคนมีศีล ๕ เพียงคนเดียวหรือสองคนนั้น จะได้รับความนิยมชมชอบ ความไว้วางใจในกิจการต่างๆ มีทางการเงินเป็นต้น จากชุมนุมชนในวงงานนั้นๆเป็นอย่างดียิ่ง ตลอดเวลาที่เขายังอยู่หรือแม้เขาจะไปอยู่หนใด ก็ต้องได้รับความนิยมนับถือในที่ทั่วไป เพราะคนมีศีลก็แสดงว่าต้องมีธรรมประจำใจด้วย เช่นเดียวกับรสของอาหารกับตัวของอาหารจะแยกจากกันไม่ได้ ในขณะเดียวกัน คนมีธรรมก็แสดงว่าเป็นผู้มีศีลด้วย ขณะใดที่เขาล่วงเกินศีลข้อใดข้อหนึ่ง ขณะนั้นแสดงว่าเขาไม่มีธรรม เพราะธรรมอยู่กับใจ ศีลอยู่กับกายวาจา แล้วแต่กายวาจาจะเคลื่อนไหวไปทางถูกหรือผิด ต้องส่อถึงเรื่องของใจผู้เป็นหัวหน้ารับผิดชอบด้วย ถ้าใจมีธรรมประจำ กายวาจาต้องสะอาด ปราศจากโทษในขณะทำและพูด ฉะนั้น ผู้มีกายวาจาสะอาดจึงเป็นเครื่องประกาศให้คนอื่นเขาทราบว่าเป็นคนมีธรรมในใจ คนมีศีลธรรมประจำกาย วาจา ใจ จึงเป็นคนมีเสน่ห์เครื่องดึงดูดใจประชาชนทั่วโลก ให้หันมาสนใจและนิยมรักชอบทุกยุคทุกสมัยไม่มีวันจืดจาง แม้ผู้ไม่สามารถกระทำกายวาจาใจให้เป็นอย่างเขาได้ ก็ยังรู้จักนิยมเลื่อมใสในคนผู้มีกาย วาจา ใจ อันเป็นศีลธรรม เช่นเดียวกับพวกเราเคารพและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายฉะนั้น

จึงชี้ให้เห็นว่า ศีลธรรม คือความดีงาม เป็นสิ่งที่โลกต้องการอยู่ทุกเวลา ไม่เป็นของล้าสมัย ทั้งมีคุณค่าเท่าทันกับโลกเสมอไป

จะมีอยู่บ้างก็เนื่องจากศีลธรรมได้ถูกแปรสภาพจากธรรมชาติเดิมออกมาสู่ระเบียบลัทธิประเพณี ซึ่งแยกออกไปตามความนิยมของชาติ ชั้น วรรณ จึงเป็นเหตุให้ศีลธรรมกลายเป็นของชาติ ชั้น วรรณ ไปตามความนิยมของลัทธินั้น ๆ อันเป็นเหตุให้โลกติชมตลอดมา นอกจากที่ว่านี้ ศีลธรรมย่อมเป็นคุณธรรมที่นำยุคนำสมัยไปสู่ความเจริญได้ทุกโอกาส ถ้าโลกยังสนใจที่จะนำเอาศีลธรรมไปเป็นเส้นบรรทัดดัดกาย วาจา ใจ ของตนให้เป็นไปตามอยู่

จะเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือ กาลใดที่โลกเกิดความยุ่งเหยิงไม่สงบกาลนั้นพึงทราบว่า โลกเริ่มขาดความสมบูรณ์ทางศีลธรรม ถ้าไม่รีบปรับปรุงให้ตรงกับทางศีลธรรมแล้ว ไม่นานฤทธิ์ของโลกล้วน ๆ จะระเบิดอย่างเต็มที่ แม้ตัวโลกเองผู้ทรงฤทธิ์ก็ต้องแตกทลายลงทันทีทนอยู่ไม่ได้

เฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวหนึ่ง ๆ ถ้าขาดศีลธรรมอันเป็นหลักของความประพฤติแล้ว แม้คู่สามีภรรยาก็ไว้ใจกันไม่ได้ คอยแต่จะเกิดความระแวงแคลงใจว่า คู่ครองของตนจะไปคบชู้กับชายอื่น หญิงอื่น อันเป็นเหตุบ่อนทำลายความมั่นคงของครอบครัวและทรัพย์สินเพียงเท่านี้ความปวดร้าวภายในใจเริ่มพักตัวขึ้นมาแล้ว ไม่เป็นอันกินอันนอน แม้การงานอันเป็นหลักอาชีพประจำครอบครัว ตลอดลูกเล็กเด็กแดง ก็จะเริ่มแตกแหลกลาญไปตาม ๆ กัน กับขณะที่ครอบครัวนั้น ๆ เริ่มทำลายศีลธรรมของตน ยิ่งได้แตกจากศีลธรรมโดยความ

ประพฤติอย่างที่กล่าวแล้ว แน่ทีเดียวที่สิ่งที่มั่นคงทั้งหลายจะกลายเป็นกองเพลิงไปตาม ๆ กัน เช่นเดียวกับหม้อน้ำที่เต็มไปด้วยน้ำ ได้ถูกสิ่งกระทบให้แตกลง น้ำทั้งหมดที่บรรจุอยู่ในหม้อ จะต้องแตกกระจายไปทันทีฉะนั้น

ดังนั้น เมื่อโลกยังต้องการความเจริญอยู่ตราบใด ศีลธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับโลกอยู่ตราบนั้น ใครจะคัดค้านหลักความจริงคือศีลธรรม อันเป็นสิ่งที่มีอยู่ประจำโลกมาแต่กาลไหน ๆ ไม่ได้ คำว่าศีลธรรม ในหลักธรรมชาตินั้น ไม่ต้องไปขอรับมาจากพระหรือจากใครตามวัดหรือตามสถานที่ต่าง ๆ แล้วจึงจะเกิดเป็นศีลธรรมขึ้นมา แม้เพียงแต่ผู้รักความถูกความดีงามประจำนิสัยแล้ว ประพฤติแต่สิ่งถูกและดีงามแก่ตนและผู้อื่น เว้นการประพฤติสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อความถูกความดีของตนเพียงเท่านั้น ก็พอจะทราบได้แล้วว่า ผู้นั้นมีศีลธรรมขึ้นในตนแล้ว

อนึ่ง เหตุที่จะเกิดศีลธรรมขึ้นในใจและความประพฤติ เกิดขึ้นจากหลักธรรมชาติที่กล่าวแล้วอย่างหนึ่ง เกิดจากการคบค้าสมาคมกับนักปราชญ์ มีสมณะชีพราหมณ์ เป็นต้น ได้ศึกษาไต่ถามจากท่านแล้วสมาทานนำมาปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง เพียงเท่านี้ก็พอจะยังศีลธรรมให้เกิดขึ้นในตน และกลายเป็นคนมีศีลธรรมได้ พอแก่การทรงตัวและครอบครัวตลอดสังคมที่ตนเกี่ยวข้องให้เป็นไปได้โดยปราศจากความระแวงสงสัย ในสิ่งที่ไม่น่าไว้ใจในครอบครัวและส่วนรวม ฆราวาสปฏิบัติตนได้เพียงศีล ๕ ก็สามารถทำความอุ่นใจให้แก่ตนและครอบครัวโดยประจักษ์ใจ ตลอดเวลาที่ตนมีความประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรม

ส่วนศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ นั้น แยกจากศีล ๕ ขึ้นไปสู่ความละเอียด ตามอัธยาศัยของผู้ใคร่ประพฤติตนในศีลธรรมขั้นสูงขึ้นไป ทั้งด้านปฏิบัติรักษาและความเอาใจใส่ ย่อมมีกฎเกณฑ์หรือวิธีการต่างจากศีล ๕ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ เมื่อสรุปความแล้ว ศีลทุกประเภทเป็นคุณสมบัติเพื่อรักษาความคะนอง ทางความประพฤติของกายและวาจา เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขสบายใจสำหรับท่านผู้ปฏิบัติถูก และเป็นสิ่งจำเป็นแก่ผู้เกี่ยวข้อง ที่ต้องการจะทำตนให้เป็นคนดีทุกรายไป แต่สำหรับผู้เลวทรามย่อมไม่เห็นว่าเป็นของจำเป็น เพราะไม่ต้องการอยากเป็นคนดีเหมือนโลกเขา แต่คอยจะทำลายความสุขของผู้อื่น ก่อความเดือดร้อนแก่โลกทุกเวลาที่ได้ช่องและโอกาส ศีลธรรมบางส่วนแม้แต่สัตว์ดิรัจฉานเขายังพอมีได้ อย่าว่าแต่มนุษย์จะเป็นเจ้าของ ๆ ศีลธรรมโดยถ่ายเดียวเลย เราพอจะสังเกตได้ว่า สัตว์ดิรัจฉานเขายังมีรัศมีแห่งธรรมแทรกอยู่ในใจ และความประพฤติของเขาบ้าง เช่นแม้แต่สัตว์เลี้ยงในบ้านเรา

ผู้ที่มีศีลธรรมเป็นภาคพื้นประจำนิสัยและความประพฤติตลอดเวลา นอกจากจะเป็นผู้ให้ความอบอุ่น เป็นที่ไว้วางใจ และให้ความนิยมแก่ประชาชนตลอดกาลแล้ว ยังเป็นผู้มีความอบอุ่นในตนเอง ทั้งวันนี้ วันหน้า ชาตินี้และชาติหน้าอีกด้วย ศีลธรรมจึงเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นของโลกตลอดกาล.

สมาธิ

ธรรมกรรมฐานทุกบท เป็นรั้วกั้นความคะนองของใจ ใจที่ไม่มีกรรมฐานประจำและควบคุม จึงเกิดความคะนองได้ทุกวัย ทั้งเด็กเล็ก หนุ่มสาว เฒ่าแก่ชรา คนจน คนมี คนฉลาด คนโง่ คนมีฐานะสูง ต่ำ ปานกลาง คนตาบอด หูหนวก ตาดี หูดี ง่อยเปลี้ยเสียขา พิกลพิการ และอื่น ๆ ไม่มีประมาณ ทางศาสนธรรมเรียกว่า ผู้ยังตกอยู่ในวัยความคะนองทางใจ หมดความสง่าราศีทางใจ หาความสุขไม่ได้ อาภัพความสุขทางใจ ตายแล้วขาดทุนทั้งขึ้นทั้งล่อง เช่นเดียวกับต้นไม้ จะมีกิ่งก้านดอกผลดกหนาหรือไม่ ไม่เป็นประมาณ รากแก้วเสียหรือโค่นลงแล้ว ย่อมเสียความเป็นสง่าราศีและผลประโยชน์ฉะนั้น แต่ลำต้นหรือกิ่งก้านก็ยังอาจจะมาทำประโยชน์อย่างอื่นได้บ้าง ไม่เหมือนมนุษย์ตาย

โทษแห่งความคะนองของใจ ที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องรักษา จึงหาจุดความสุขไม่พบตลอดกาล แม้ความสุขจะเกิดเพราะความคะนองของใจเป็นผู้แสวงหามาได้ ก็เป็นความสุขชนิดเป็นบทบาทที่จะเพิ่มความคะนองของใจ ให้มีความกล้าแข็งไปในทางที่ไม่ถูกมากกว่าจะเป็นความสุขที่พึงพอใจ

ฉะนั้น **สมาธิ** คือ ความสงบหรือความตั้งมั่นของใจ จึงเป็นข้าศึกต่อความคะนองของใจ ที่ไม่อยากรับ **"ยา"** คือ **กรรมฐาน** ผู้ต้องการปราบปรามความคะนองของใจ ซึ่งเคยเป็นข้าศึกต่อสัตว์มาหลายกัปนับไม่ถ้วน จึงจำเป็นต้องฝืนใจรับ **"ยา"** คือ **กรรมฐาน**

การรับยาหมายถึง การอบรมใจของตนด้วยธรรม ไม่ปล่อยตามลำพังของใจ ซึ่งชอบความคะนองเป็นมิตรตลอดเวลา คือ น้อมธรรมเข้ามากำกับใจ **ธรรมกำกับใจเรียกว่า กรรมฐาน** มี ๔๐ ห้อง ตามจริตนิสัยของๆ บรรดาสัตว์ไม่เหมือนกัน มีกสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสติ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ และอรูป ๔ จะขอยกมาพอประมาณที่ใช้กันโดยมากและให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติเป็นที่พึงพอใจ คืออาการของกาย ๓๒ มีเกศา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทนฺตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) นี่ท่านเรียกว่ากรรมฐาน ๕ หรือ **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** ฯลฯ หรืออานาปาณสติ (ระลึกลมหายใจเข้าออก) บทใดก็ได้ตามแต่จริตชอบ เพราะนิสัยไม่เหมือนกัน จะให้กรรมฐานอย่างเดียวกัน ย่อมเป็นการขัดต่อจริตไม่ได้ผลเท่าที่ควร เมื่อชอบบทใด ก็ตกลงใจนำบทนั้นมาบริกรรม เช่น จะบริกรรมเกศา ก็นึกว่า เกศา ซ้ำ ๆ อยู่ภายในใจ ไม่ออกเสียงเป็นคำพูดให้ได้ยินออกมาภายนอก (แต่ลำพังนึกเอาชนะใจไม่ได้ จะบริกรรมทำนองสวดมนต์ เพื่อให้เสียงผูกใจไว้จะได้สงบก็ได้ ทำจนกว่าใจจะสงบได้ด้วยคำบริกรรมจึงหยุด) พร้อมทั้งใจให้ทำความรู้สึกไว้กับผมบนศีรษะ จะบริกรรมบทใด ก็ให้ทำความรู้อยู่กับกรรมฐานบทนั้น เช่นเดียวกับบริกรรมบทเกศา ซึ่งทำความรู้อยู่ในผมบนศีรษะ ฉะนั้น

ส่วนการบริกรรมบท **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** บทใด ๆ ให้ทำความรู้ไว้จำเพาะใจ ไม่เหมือนบทอื่น ๆ คือ ให้คำบริกรรมว่า **พุทฺโธ** เป็นต้น สัมพันธ์กันอยู่กับใจไปตลอด จนกว่าจะปรากฏ **พุทฺโธ** ในคำบริกรรมกับผู้รู้ คือ ใจเป็นอันเดียวกัน แม้ผู้จะบริกรรม **ธมฺโม สงฺโฆ** ตามจริต ก็พึงบริกรรมให้สัมพันธ์กันกับใจ จนกว่าจะปรากฏ

ธมฺโม หรือ **สงฺโฆ** เป็นอันเดียวกันกับใจ ทำนองเดียวกับบท **พุทฺโธ** เถิด ฯ

อานาปาณสติภาวนา ถือลมหายใจเข้าหายใจออกเป็นอารมณ์ของใจ มีความรู้และสติอยู่กับลมหายใจเข้าออก เบื้องต้นการตั้งลมควรตั้งที่ปลายจมูกหรือเพดาน เพราะเป็นที่กระทบลมหายใจ พอถือเอาเป็นเครื่องหมายได้ เมื่อทำจนชำนาญและลมละเอียดเข้าไปเท่าไรจะค่อยรู้หรือเข้าใจความสัมผัสของลมเข้าไปโดยลำดับ จนปรากฏลมอยู่ที่ท่ามกลางอกหรือลิ้นปี่แห่งเดียว ทีนี้จงกำหนดลม ณ ที่นั้น ไม่ต้องกังวลออกมา กำหนดหรือตามรู้ลม ที่ปลายจมูกหรือเพดานอีกต่อไป การกำหนดลมจะตามด้วย **พุทฺโธ** เป็นคำบริกรรมกำกับลมหายใจเข้า–ออกด้วยก็ได้ เพื่อเป็นการพยุงผู้รู้ให้เด่น จะได้ปรากฏลมชัดขึ้นกับใจ เมื่อชำนาญในลมแล้ว ต่อไปทุกครั้งที่กำหนด จงกำหนดลงที่ลมหายใจท่ามกลางอกหรือลิ้นปี่ โดยเฉพาะ ทั้งนี้สำคัญอยู่ที่ตั้งสติ จงตั้งสติกำกับใจ ให้มีความรู้สึกในลมทุกขณะที่ลมเข้าและลมออก สั้นหรือยาว จนกว่าจะรู้ชัดในลมหายใจว่า มีความละเอียดเข้าไปทุกที และจนปรากฏความละเอียดของลมกับใจเป็นอันเดียวกัน ทีนี้ให้กำหนดลมอยู่จำเพาะใจ ไม่ต้องกังวลในคำบริกรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะการกำหนดลมเข้าออกและสั้นยาวตลอดคำบริกรรมนั้น ๆ ก็เพื่อจะให้จิตถึงความละเอียด เมื่อถึงลมละเอียดที่สุด จิตจะปรากฏมีความสว่างไสว เยือกเย็น เป็นความสงบสุขและรู้อยู่จำเพาะใจ ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใด ๆ แม้ที่สุดกองลมก็ลดละความเกี่ยวข้อง ในขณะนั้นไม่มีความกังวล เพราะจิตวางภาระ มีความรู้อยู่จำเพาะใจดวงเดียว คือ ความเป็นหนึ่ง (เอกคฺคตารมณ์) นี่คือ ผลที่ได้รับจากการเจริญ

อานาปาณสติกรรมฐาน ในกรรมฐานบทอื่นพึงทราบว่า ผู้ภาวนาจะต้องได้รับผลเช่นเดียวกันกับบทนี้

การบริกรรมภาวนา มีบทกรรมฐานนั้น ๆ เป็นเครื่องกำกับใจด้วยสติ จะระงับความคะนองของใจได้เป็นลำดับ จะปรากฏความสงบสุขขึ้นที่ใจ มีอารมณ์อันเดียว คือ รู้อยู่จำเพาะใจ ปราศจากความฟุ้งซ่านใด ๆ ไม่มีสิ่งมากวนใจให้เอนเอียง เป็นความสุขจำเพาะใจปราศจากความเสกสรรหรือปรุงแต่งใด ๆ ทั้งสิ้น เพียงเท่านี้ผู้ปฏิบัติจะเห็นเป็นความอัศจรรย์ในใจ ที่ไม่เคยประสบมาแต่กาลไหน ๆ และเป็นความสุขที่ดูดดื่มยิ่งกว่าความสุขอื่นใดที่เคยผ่านมา

อนึ่ง พึงทราบ ผู้บริกรรมบทกรรมฐานนั้น ๆ บางท่านอาจปรากฏอาการแห่งกรรมฐานที่ตนกำลังบริกรรมนั้นขึ้นที่ใจ ในขณะที่กำลังบริกรรมอยู่ก็ได้ เช่นปรากฏ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น อาการใดอาการหนึ่งประจักษ์กับใจ เหมือนมองเห็นด้วยตาเนื้อ เมื่อปรากฏอย่างนี้ พึงกำหนดดูอาการที่ตนเห็นนั้นให้ชัดจนติดใจ และกำหนดให้ตั้งอยู่อย่างนั้นได้นานและติดใจเท่าไรยิ่งดี เมื่อติดใจแนบสนิทแล้วจงทำความแยบคายในใจ กำหนดส่วนที่เห็นนั้นโดยเป็นของปฏิกูลโสโครก ทั้งอาการส่วนใน และอาการส่วนนอกของกายโดยรอบ และแยกส่วนของกายออกเป็นส่วน ๆ หรือเป็นแผนก ๆ ตามอาการนั้น ๆ โดยเป็นกอง ผม ขน กองเนื้อ กองกระดูก ฯลฯ เสร็จแล้วกำหนดให้เน่าเปื่อยลงบ้าง กำหนดไฟเผาบ้าง กำหนดให้แร้ง กา หมา กินบ้าง กำหนดให้แตกลงสู่ธาตุเดิมของเขา คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้างเป็นต้น การทำ

อย่างนี้ เพื่อความชำนาญคล่องแคล่วของใจในการเห็นกาย เพื่อความเห็นจริงในกายว่ามีอะไรอยู่ในนั้น เพื่อความบรรเทาและตัดขาดเสียได้ซึ่งความหลงกาย อันเป็นเหตุให้เกิดราคะตัณหา คือ ความคะนองใจ ทำอย่างนี้ได้ชำนาญเท่าไรยิ่งดี ใจจะสงบละเอียดเข้าทุกที ข้อสำคัญ เมื่อปรากฏอาการของกายขึ้น อย่าปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่สนใจ และอย่ากลัวอาการของกายที่ปรากฏ จงกำหนดไว้เฉพาะหน้าทันที กายนี้ เมื่อผู้ภาวนาได้เห็นจนติดใจจริง ๆ จะเกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชตน จนเกิดขนพองสยองเกล้าน้ำตาไหลลงทันที อนึ่ง ผู้ที่ปรากฏกายขึ้นเฉพาะหน้าในขณะภาวนา ใจจะเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็ว และจะทำปัญญาให้แจ้งไปพร้อม ๆ กันกับความสงบของใจที่ภาวนาเห็นกาย

ผู้ที่ไม่เห็นอาการของกาย จงทราบว่า การบริกรรมภาวนาทั้งนี้ก็เป็นการภาวนาเพื่อจะยังจิตให้เข้าสู่ความสงบสุขเช่นเดียวกัน จึงไม่มีข้อระแวงสงสัยที่ตรงไหนว่า จิตจะไม่หยั่งลงสู่ความสงบ และเห็นภัยด้วยปัญญาในวาระต่อไป จงทำความมั่นใจในบทภาวนา และคำบริกรรมของตนอย่าท้อถอย ผู้ดำเนินไปโดยวิธีใดพึงทราบว่าดำเนินไปสู่จุดประสงค์เช่นเดียวกัน และจงทราบว่า บทธรรมทั้งหมดนี้ เป็นบทธรรมที่จะนำใจไปสู่สันติสุข คือ **พระนิพพาน** ฯ อันเป็นจุดสุดท้ายของการภาวนาทุกบทไป ฉะนั้น จงทำตามหน้าที่แห่งบทภาวนาของตน อย่าพะวักพะวนในกรรมฐานบทอื่น ๆ จะเป็นความลังเลสงสัย ตัดสินใจลงไปสู่ความจริงไม่ได้ จะเป็นอุปสรรคแก่ความจริงใจตลอดกาล จงตั้งใจทำด้วยความมีสติจริง ๆ และอย่าเรียง ศีล

สมาธิ ปัญญาให้นอกไปจากใจ เพราะกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นอยู่ที่ใจ ใครไม่ได้เรียงรายเขา เมื่อคิดไปทางผิดมันก็เกิดกิเลสขึ้นมาที่ใจดวงนั้น ไม่ได้กำหนดหรือนัดกันว่า ใครจะมาก่อนมาหลัง มันเป็นกิเลสมาทีเดียว กิเลสชนิดไหนมา มันก็ทำให้เราร้อนได้เช่นเดียวกัน เรื่องของกิเลสมันต้องเป็นกิเลสเรื่อยไปอย่างนี้ กิเลสตัวไหนจะมาก่อนมาหลังเป็นไม่เสียผล ทำให้เกิดความร้อนได้ทั้งนั้น วิธีการแก้กิเลส ก็อย่าคอยให้ศีลไปก่อน สมาธิมาที่สอง ปัญญามาที่สาม นี่เรียกว่า ทำสมาธิเรียงแบบ เป็นอดีตอนาคตเสมอไปหาความสงบสุขไม่ได้ตลอดกาล

ปัญญาอบรมสมาธิ

ความจริงการภาวนาเพื่อให้ใจสงบ ถ้าสงบด้วยวิธีปลอบโยนโดยทางบริกรรมไม่ได้ ต้องภาวนาด้วยวิธีปราบปรามขู่เข็ญ คือ ค้นคิดหาเหตุผลในสิ่งที่จิตติดข้องด้วยปัญญา แล้วแต่ความแยบคายของปัญญา จะหาอุบายทรมานจิตดวงพยศ จนปรากฏใจยอมจำนนตามปัญญาว่าเป็นความจริงอย่างนั้นแล้ว ใจจะฟุ้งซ่านไปไหนไม่ได้ ต้องหยั่งเข้าสู่ความสงบ เช่นเดียวกับสัตว์พาหนะตัวคะนอง ต้องฝึกฝนทรมานอย่างหนัก จึงจะยอมจำนนต่อเจ้าของฉะนั้น ในเรื่องนี้ จะขอยกอุปมา มาเป็นหลักเทียบเคียง เช่น ต้นไม้บางประเภท ตั้งอยู่โดดเดี่ยวไม่มีสิ่งเกี่ยวข้อง ผู้ต้องการไม้ต้นนั้นก็ต้องตัดด้วยมีดหรือขวาน เมื่อขาดแล้ว ไม้ต้นนั้นก็ล้มลงสู่จุดที่หมาย แล้วนำไปได้ตามต้องการ ไม่มีความยากเย็นอะไรนัก แต่ไม้อีกบางประเภทไม่ตั้งอยู่โดดเดี่ยว ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกิ่งแขนงของต้นอื่น ๆ อีกมาก ยากที่จะตัดให้ลงสู่ที่หมายได้ ต้องใช้ปัญญาและสายตา ตรวจดูสิ่งที่เกี่ยวข้องของต้นไม้นั้นโดยถี่ถ้วนแล้ว จึงตัดต้นไม้นั้นให้ขาดพร้อมทั้งตัดสิ่งเกี่ยวข้องจนหมดสิ้นไป ไม้ย่อมตกหรือล้มลงสู่ที่หมาย และนำไปได้ตามความต้องการฉันใด จริตนิสัยของคนเราก็ฉันนั้น

คนบางประเภท ไม่ค่อยมีสิ่งแวดล้อมเป็นภาระกดถ่วงใจมาก เพียงใช้คำบริกรรมภาวนา **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ** เป็นต้น บทใดบทหนึ่งเข้าเท่านั้น ใจก็ได้รับความสงบเยือกเย็นเป็นสมาธิลงได้ กลายเป็นทุนหนุนปัญญา ให้ก้าวหน้าต่อไปได้อย่างสบาย ที่เรียกว่า **สมาธิอบรมปัญญา** แต่คนบางประเภทมีสิ่งแวดล้อมเป็นภาระกด

ถ่วงใจมาก และเป็นนิสัยชอบคิดอะไรมาก อย่างนี้ จะอบรมด้วยคำบริกรรมอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ไม่สามารถที่จะยังจิตให้หยั่งลงสู่ความสงบเป็นสมาธิได้ ต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองเหตุผล ตัดต้นเหตุของความฟุ้งซ่านด้วยปัญญา เมื่อปัญญาได้หว่านล้อมในสิ่งที่จิตติดข้องนั้นไว้อย่างหนาแน่นแล้ว จิตจะมีความรู้เหนือปัญญาไปไม่ได้ และจะหยั่งลงสู่ความสงบเป็นสมาธิได้ ฉะนั้น คนประเภทนี้จะต้องฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิได้ด้วยปัญญาที่เรียกว่า **ปัญญาอบรมสมาธิ** ตามชื่อที่ให้ไว้ที่หน้าปกของหนังสือนี้ เมื่อสมาธิเกิดมีขึ้นด้วยอำนาจปัญญาอันดับต่อไป สมาธิก็กลายเป็นต้นทุนหนุนปัญญาให้มีกำลังก้าวหน้าสุดท้ายก็ลงรอยเดียวกันกับหลักเดิมที่ว่า **สมาธิอบรมปัญญา**

ผู้ต้องการอบรมใจให้เป็นไปเพื่อความฉลาด รู้เท่าทันกลมายาของกิเลส อย่ายึดปริยัติจนเกิดกิเลส แต่ก็อย่าปล่อยวางปริยัติจนเลยศาสดา ผิดพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าทั้งสองนัย คือ ในขณะที่ทำสมาธิภาวนา อย่าส่งใจไปยึดปริยัติจะกลายเป็นอดีตอนาคตไป ให้ตั้งจิตลงสู่ปัจจุบัน คือ เฉพาะหน้า มีธรรมที่ตนเกี่ยวข้องเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อมีข้อข้องใจตัดสินใจลงไม่ได้ว่าถูกหรือผิด เวลาออกจากที่ภาวนาแล้ว จึงตรวจสอบกับปริยัติ แต่จะตรวจสอบทุกขณะไปก็ผิดเพราะจะกลายเป็นความรู้ในแบบ ไม่ใช่ความรู้เกิดจากภาวนาใช้ไม่ได้

สรุปความ ถ้าจิตสงบได้ด้วยอารมณ์สมถะ คือ คำบริกรรมด้วยธรรมบทใดก็บริกรรมบทนั้น ถ้าจะสงบได้ด้วยปัญญาสกัดกั้นโดยอุบายต่าง ๆ ก็ต้องใช้ปัญญาเป็นพี่เลี้ยงเพื่อความสงบเสมอไป ผลรายได้จากการอบรมทั้งสองวิธีนี้ คือ **ความสงบและปัญญา** อันจะมีรัศมีแผ่ขึ้นจากความสงบนั้น ฯ

สมาธิ ๓

สมาธิ ว่าโดยชื่อและอาการแห่งความสงบ มี ๓ คือ *ขณิกสมาธิ* ตั้งมั่นหรือสงบชั่วคราวแล้วถอนขึ้นมา *อุปจารสมาธิ* ท่านว่ารวมเฉียดๆ นานกว่าขณิกะแล้วถอนขึ้นมา จากนี้ขอแทรกทัศนะของ "ธรรมป่า" เข้าบ้างเล็กน้อย อุปจารสมาธิ เมื่อจิตสงบลงไปแล้วไม่อยู่กับที่ ถอยออกมาเล็กน้อย แล้วตามรู้เรื่องต่าง ๆ ตามแต่จะมาสัมผัสใจ บางครั้งก็เป็นเรื่องเกิดจากตนเองปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมา ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่เบื้องต้นเป็นนิมิตเกิดกับตนมากกว่า ถ้าไม่รอบคอบก็ทำให้เสียได้ เพราะนิมิตที่จะเกิดขึ้นจากสมาธิประเภทนี้ มีมากเอาประมาณไม่ได้ บางครั้งก็ปรากฏเป็นรูปร่างของตัวเอง นอนตายและเน่าพองอยู่ต่อหน้า เป็นผีตายและเน่าพองอยู่ต่อหน้าบ้าง มีแต่โครงกระดูกบ้าง เป็นซากศพเขากำลังหามผ่านมาต่อหน้าบ้าง เป็นต้น ที่ปรากฏลักษณะนี้ ผู้ฉลาดก็ถือเอาเป็นอุคคหนิมิต เพื่อเป็นปฏิภาคนิมิตได้ เพราะจะยังสมาธิให้แน่นหนาและจะยังปัญญาให้คมกล้าได้เป็นลำดับ สำหรับผู้กล้าต่อเหตุผล เพื่อจะยังประโยชน์ตนให้สำเร็จ ย่อมได้สติปัญญาจากนิมิตนั้น ๆ เสมอไป แต่ผู้ขี้ขลาดหวาดกลัวอาจจะทำใจให้เสีย เพราะสมาธิประเภทนี้ก็มีจำนวนมาก เพราะเรื่องที่น่ากลัวมีมาก เช่น ปรากฏมีคน รูปร่าง สีสัน วรรณ น่ากลัว ทำท่าจะฆ่าฟันหรือจะกินเป็นอาหาร อย่างนี้เป็นต้น แต่ถ้าเป็นผู้กล้าหาญต่อเหตุการณ์แล้ว ก็ไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้น ยิ่งจะได้อุบายเพิ่มขึ้น จากนิมิตหรือสมาธิประเภทนี้เสียอีก สำหรับผู้มักกลัว ปกติก็แส่หาเรื่องกลัว

อยู่แล้ว ยิ่งปรากฏนิมิตที่น่ากลัวเข้าอีกก็ยิ่งไปใหญ่ ดีไม่ดีอาจจะเป็นบ้าขึ้นในขณะนั้นก็ได้

ส่วนนิมิตนอกที่ผ่านมา จะรู้หรือไม่ว่า เป็นนิมิตนอกหรือนิมิตเกิดกับตัวนั้น ต้องผ่านนิมิตในซึ่งเกิดกับตัวไปจนชำนาญแล้ว จึงจะสามารถรู้ได้ นิมิตนอกนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ของคนหรือสัตว์ เปรต ภูตผี เทวบุตร เทวดา อินทร์ พรหม ที่มาเกี่ยวข้องกับสมาธิในเวลานั้น เช่นเดียวกับเราสนทนากันกับแขกที่มาเยี่ยม เรื่องปรากฏขึ้น จะนานหรือไม่นั้นแล้วแต่เหตุการณ์จะยุติลงเมื่อใด บางครั้งเรื่องหนึ่งจบลงเรื่องอื่นแฝงเข้ามา ต่อกันไปอีกไม่จบสิ้นลงได้ง่าย ๆ เรียกว่า สั้นบ้างยาวบ้าง เมื่อจบลงแล้วจิตก็ถอนขึ้นมา บางครั้งก็กินเวลาหลายชั่วโมง สมาธิประเภทนี้แม้รวมนานเท่าใดก็ตาม เมื่อถอนขึ้นมาแล้วก็ไม่มีกำลังเพิ่มสมาธิให้แน่นหนาและไม่มีกำลังหนุนปัญญาได้ด้วย เหมือนคนนอนหลับแล้วฝันไป ธาตุขันธ์ย่อมไม่มีกำลังเต็มที่ ส่วนสมาธิที่รวมลงแล้วอยู่กับที่ พอถอนขึ้นมาปรากฏเป็นกำลังหนุนสมาธิให้แน่นหนาได้ดี เช่นเดียวกับคนนอนหลับสนิทดีไม่ฝัน พอตื่นขึ้นมาธาตุขันธ์รู้สึกว่ามีกำลังดีฉะนั้น สมาธิประเภทนี้ถ้ายังไม่ชำนาญและรอบคอบด้วยปัญญา ก็ทำให้เสียคนเช่น เป็นบ้าไปได้ โดยมากนักภาวนาที่เขาเล่าลือกันว่า **"ธรรมแตก"** นั้น เป็นเพราะสมาธิประเภทนี้ แต่เมื่อรอบคอบดีแล้วก็เป็นประโยชน์เกี่ยวกับเหตุการณ์ได้ดี ส่วนอุคคหนิมิตที่ปรากฏขึ้นจากจิต ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้น เป็นนิมิตที่ควรแก่การปฏิภาคในหลักภาวนาของผู้ต้องการอุบายแยบคายด้วยปัญญาโดยแท้ เพราะเป็นนิมิตที่เกี่ยวกับอริยสัจ นิมิตอันหลังต้องน้อมเข้าหาจึงจะเป็นอริยสัจได้บ้าง แต่ทั้ง

นิมิตเกิดกับตนและนิมิตผ่านมาจากภายนอก ถ้าเป็นคนขลาดก็อาจเสีย ได้เหมือนกัน สำคัญอยู่ที่ปัญญาและความกล้าหาญต่อเหตุการณ์ ผู้มีปัญญาจึงไม่ประณามสมาธิประเภทนี้โดยถ่ายเดียว เช่น งูเป็นตัวอสรพิษ เขานำมาเลี้ยงไว้เพื่อถือเอาประโยชน์จากงูก็ยังได้ วิธีปฏิบัติในนิมิตทั้งสอง ซึ่งเกิดจากสมาธิประเภทนี้ นิมิตที่เกิดจากจิตที่เรียกว่า **"นิมิตใน"** จงทำปฏิภาคมีแบ่งแยกเป็นต้น ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นแล้ว นิมิตที่ผ่านมาอันเกี่ยวแก่คนหรือสัตว์ เป็นต้น ถ้าสมาธิยังไม่ชำนาญ จงงดไว้ก่อนอย่าด่วนสนใจ เมื่อสมาธิชำนาญแล้ว จึงปล่อยจิตออกรู้ตามเหตุการณ์ที่ปรากฏ จะเป็นประโยชน์ที่เกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตอนาคตไม่น้อยเลย ๆ สมาธิประเภทนี้เป็นสมาธิที่แปลกมาก อย่าด่วนเพลิดเพลินและเสียใจในสมาธิประเภทนี้โดยถ่ายเดียว จงทำใจให้กล้าหาญขณะที่นิมิตนานาประการเกิดขึ้นจากสมาธิประเภทนี้เบื้องต้นให้น้อมลงสู่ไตรลักษณ์ ขณะที่นิมิตปรากฏขึ้นจะไม่ทำให้เสีย

แต่พึงทราบว่า สมาธิประเภทมีนิมิตนี้ไม่มีทุกรายไป รายที่ไม่มีก็คือ เมื่อจิตสงบแล้วรวมอยู่กับที่ จะรวมนานเท่าไรก็ไม่ค่อยมีนิมิตมาปรากฏ หรือจะเรียกง่าย ๆ ก็คือ รายที่ปัญญาอบรมสมาธิ แม้สงบรวมลงแล้ว จะอยู่นานหรือไม่นานก็ตามก็ไม่มีนิมิต เพราะเกี่ยวกับปัญญาแฝงอยู่ในองค์สมาธินั้น ส่วนรายที่สมาธิอบรมปัญญามักจะปรากฏนิมิตแทบทุกรายไป เพราะจิตประเภทนี้รวมลงอย่างเร็วที่สุดเหมือนคนตกบ่อตกเหวไม่ค่อยระวังตัว ลงรวดเดียวก็ถึงที่พักของจิตแล้วก็ถอยออกมารู้เหตุการณ์ต่าง ๆ จึงปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมาในขณะนั้น และก็เป็นนิสัยของจิตประเภทนี้แทบทุกรายไป แต่จะเป็นสมาธิ

ประเภทใดก็ตาม ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญประจำสมาธิประเภทนั้น ๆ เมื่อถอนออกมาแล้วจงไตร่ตรองธาตุขันธ์ด้วยปัญญา เพราะปัญญากับสมาธิเป็นธรรมคู่เคียงกัน จะแยกจากกันไม่ได้ ถ้าสมาธิไม่ก้าวหน้าต้องใช้ปัญญาหนุนหลัง ขอยุติเรื่องอุปจารสมาธิแต่เพียงเท่านี้.

อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่ละเอียดและแน่นหนามั่นคง ทั้งรวมอยู่ได้นาน จะให้รวมอยู่หรือถอนขึ้นมาได้ตามต้องการ สมาธิทุกประเภท พึงทราบว่า เป็นเครื่องหนุนปัญญาได้ตามกำลังของตน คือ สมาธิอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ก็หนุนปัญญาอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดเป็นชั้น ๆ ไป แล้วแต่ผู้มีปัญญาจะนำออกใช้ แต่โดยมากจะเป็นสมาธิประเภทใดก็ตามปรากฏขึ้น ผู้ภาวนามักจะติดเพราะเป็นความสงบสุข ในขณะที่จิตรวมลงและพักอยู่ การที่จะเรียกว่าจิตติดสมาธิหรือติดความสงบได้นั้นไม่เป็นปัญหา ในขณะที่จิตพักรวมอยู่ จะพักอยู่นานเท่าไรก็ได้ตามขั้นของสมาธิ ที่สำคัญก็คือ เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้วยังเป็นอาลัยในความพักของจิต ทั้งๆที่ตนมีความสงบพอที่จะใช้ปัญญาไตร่ตรอง และมีความสงบจนพอตัว ซึ่งควรจะใช้ปัญญาได้อย่างเต็มที่แล้ว แต่ยังพยายามที่จะอยู่ในความสงบ ไม่สนใจในปัญญาเลย อย่างนี้เรียกว่า ติดสมาธิถอนตัวไม่ขึ้น.

ปัญญา

ทางที่ถูกและราบรื่นของผู้ปฏิบัติ ก็คือ เมื่อจิตได้รับความสงบพอเห็นหนทางแล้ว เริ่มฝึกจิตหัดให้คิดค้นในอาการของกาย จะเป็นอาการเดียวหรือมากอาการก็ตามด้วยปัญญา คลี่คลายดูกายของตนเริ่มตั้งแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้น้อย ไส้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า ฯลฯ ที่เรียกว่า อาการ ๓๒ ของกาย สิ่งเหล่านี้ตามปกติเต็มไปด้วยของปฏิกูลน่าเกลียดตลอดเวลา ไม่มีอวัยวะส่วนใดจะเป็นของสวยงามตามโมหนิยม ยังเป็นอยู่ก็ปฏิกูล ตายแล้วยิ่งเป็นมากขึ้น ไม่ว่าสัตว์บุคคลหญิง–ชาย มีความเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น ในโลกนี้เต็มไปด้วยของอย่างนี้ หาสิ่งที่แปลกกว่านี้ไม่มี ใครอยู่ในโลกนี้ต้องมีอย่างนี้ ต้องเป็นอย่างนี้ ต้องเห็นอย่างนี้ ความเป็น **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยงก็กายอันนี้ **ทุกฺขํ** ความลำบากก็กายอันนี้ **อนตฺตา** ปฏิเสธความประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายก็กายอันนี้ สิ่งที่ไม่สมหวังทั้งหมดก็อยู่ที่กายอันนี้ ความหลงสัตว์หลงสังขารก็หลงกายอันนี้ ความถือสัตว์ถือสังขารก็ถือกายอันนี้ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารก็พลัดพรากจากกายอันนี้ ความหลงรักหลงชังก็หลงกายอันนี้ ความไม่อยากตายก็ห่วงกายอันนี้ ตายแล้วร้องไห้หากันก็เพราะกายอันนี้ ความทุกข์ทรมานแต่วันเกิดจนถึงวันตายก็เพราะกายอันนี้ ทั้งสัตว์และบุคคลวิ่งว่อนไปมาหาอยู่หากินไม่มีวันไม่มีคืนก็เพราะเรื่องของกายอันเดียวนี้ มหาเหตุมหาเรื่องอันใหญ่โตในโลก ที่เป็นกงจักรผันมนุษย์และสัตว์ ไม่มีวันลืมตาเต็มดวงประหนึ่งไฟเผาอยู่ตลอดเวลา ก็คือเรื่องของกายเป็นเหตุ กิเลสท่วมหัว

จนเอาตัวไม่รอด ก็เพราะกายอันนี้ สรุปความเรื่องในโลก คือ เรื่องเพื่อกายอันเดียวนี้ทั้งนั้น

เมื่อพิจารณากายพร้อมทั้งเรื่องของกายให้แจ้งประจักษ์กับใจด้วยปัญญาอยู่อย่างนี้ ไม่มีเวลาหยุดยั้ง กิเลสจะยกกองพลมาจากไหน ใจจึงสงบลงไม่ได้ ปัญญาอ่านประกาศความจริงให้ใจฟัง อยู่อย่างนี้ตลอดเวลา ใจจะฝืนความจริงจากปัญญาไปไหน กิเลสก็เกิดจากใจ ปัญญาก็เกิดจากใจ เราก็คือใจ จะแก้กิเลสด้วยปัญญาของเราจะไม่ได้อย่างไร เมื่อปัญญาเป็นไปในกายอยู่อย่างนี้ จะไม่เห็นแจ้งในกายอย่างไรเล่า ? เมื่อเห็นกายแจ้งประจักษ์ใจด้วยปัญญาอย่างนี้ ใจต้องเบื่อหน่ายในกายตน และกายคนอื่นสัตว์อื่น ต้องคลายความกำหนัดยินดีในกาย แล้วก็ถอนอุปาทานความถือมั่นในกาย โดย **สมุจเฉทปหาน** พร้อมทั้งความรู้เท่ากายทุกส่วน ไม่หลงรักหลงชังในกายใด ๆ อีกต่อไป

การที่จิตใช้กล้อง คือ **ปัญญา** ท่องเที่ยวในเมือง **"กายนคร"** ย่อมเห็น **"กายนคร"** ของตน และ **"กายนคร"** ของคนและสัตว์ทั่วไปได้ชัด ตลอดจนทางสามแพร่ง คือ **ไตรลักษณ์ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** และทางสี่แพร่ง คือ **ธาตุสี่ ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ** ทั่วทั้งตรอกของทางสายต่าง ๆ คือ อาการของกายทุกส่วน พร้อมทั้งห้องน้ำครัวไฟ – ส่วนข้างในของร่างกาย แห่งเมืองกายนคร จัดเป็นโลกวิทูความเห็นแจ้งในกายนครทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ก็ได้ด้วย **ยถาภูตญาณทัสสนะ** ความเห็นตามเป็นจริงในกายทุกส่วน หมดความสงสัยในเรื่องของกายที่เรียกว่า **รูปธรรม**

ต่อไปนี้ จะอธิบายวิปัสสนาเกี่ยวกับ **นามธรรม** คือ **เวทนา สัญญา สังขาร** และ **วิญญาณ** นามธรรมทั้งสี่นี้เป็นส่วนหนึ่งของขันธ์ห้า แต่ละเอียดไปกว่ารูป ขันธ์ คือ กาย ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา แต่รู้ได้ทางใจ **เวทนา** คือ สิ่งที่จะต้องเสวยทางใจ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉย ๆ บ้าง, **สัญญา** คือ ความจำ เช่น จำชื่อ จำเสียง จำวัตถุสิ่งของ จำบาลีคาถา เป็นต้น, **สังขาร** คือ ความคิด ความปรุง เช่น คิดดี คิดชั่ว คิดกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว หรือปรุงอดีตอนาคต เป็นต้น และ **วิญญาณ** ความรับรู้ คือ รับรู้ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส และธรรมารมณ์ ในขณะที่สิ่งเหล่านี้มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ. นามธรรมทั้งสี่นี้เป็นอาการของใจ ออกมาจากใจ รู้ได้ที่ใจ และเป็นมายาของใจด้วย ถ้าใจยังไม่รอบคอบ จึงจัดว่าเป็นเครื่องปกปิดกำบังความจริงได้ด้วย การพิจารณานามธรรมทั้งสี่ ต้องพิจารณาด้วยปัญญา โดยทาง **ไตรลักษณ์** ล้วน ๆ เพราะขันธ์เหล่านี้มีไตรลักษณ์ประจำตนทุกอาการที่เคลื่อนไหว แต่การพิจารณาในขันธ์ทั้งสี่นี้ ตามแต่จริตชอบในขันธ์ใด ไตรลักษณ์ใด หรือทั่วไปในขันธ์และไตรลักษณ์นั้น ๆ จงพิจารณาตามจริตชอบในขันธ์และไตรลักษณ์นั้น ๆ เพราะขันธ์และไตรลักษณ์หนึ่ง ๆ เป็นธรรมเกี่ยวโยงถึงกัน จะพิจารณาเพียงขันธ์หรือไตรลักษณ์เดียวก็เป็นเหตุจะให้ความเข้าใจหยั่งทราบไปในขันธ์และไตรลักษณ์อื่น ๆ ได้โดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกับพิจารณาไปพร้อม ๆ กัน เพราะขันธ์และไตรลักษณ์เหล่านี้ มีอริยสัจเป็นรั้วกั้นเขตแดนรับรองไว้แล้ว เช่นเดียวกับการรับประทานอาหารลงในที่แห่งเดียว ย่อมซึมซาบไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ของร่างกาย ซึ่งเป็นส่วนใหญ่รับรองไว้แล้วฉะนั้น

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจงตั้งสติและปัญญา ให้เข้าใกล้ชิดต่อนามธรรม คือ ขันธ์สี่นี้ ทุกขณะที่ขันธ์นั้น ๆ เคลื่อนไหว คือปรากฏขึ้นตั้งอยู่และดับไป และไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาประจำตน ไม่มีเวลาหยุดยั้งตามความจริงของเขาซึ่งแสดงหรือประกาศตนอยู่อย่างนี้ ไม่มีเวลาสงบแม้แต่ขณะเดียว ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั่วทั้งโลกธาตุประกาศเป็นเสียงเดียวกัน คือ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปฏิเสธความหวังของสัตว์ พูดง่าย ๆ ก็คือธรรมทั้งนี้ไม่มีเจ้าของ ประกาศตนอยู่อย่างอิสระเสรีตลอดกาล ใครหลงไปยึดเข้าก็พบแต่ความทุกข์ด้วยความเหี่ยวแห้งใจ ตรอมใจ หนักเข้ากินอยู่หลับนอนไม่ได้น้ำตาไหล จนจะกลายเป็นแม่น้ำลำคลองไหลนองตลอดเวลา และตลอดอนันตกาลที่สัตว์ยังหลงข้องอยู่ ชี้ให้เห็นง่าย ๆ ขันธ์ทั้งห้าเป็นบ่อหลั่งน้ำตาของสัตว์ผู้ลุ่มหลงนั่นเอง การพิจารณาให้รู้ด้วยปัญญาชอบในขันธ์และสภาวธรรมทั้งหลาย ก็เพื่อจะประหยัดน้ำตาและตัดภพชาติให้น้อยลง หรือขาดกระเด็นออกจากใจผู้เป็นเจ้าทุกข์ ให้ได้รับความสุขอย่างสมบูรณ์นั่นเอง

สภาวธรรม มีขันธ์เป็นต้นนี้ จะเป็นพิษสำหรับผู้ยังลุ่มหลง ส่วนผู้รู้เท่าทันขันธ์และสภาวธรรมทั้งปวงแล้ว สิ่งทั้งนี้ไม่สามารถจะทำพิษอะไรได้ และท่านยังถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ได้เท่าที่ควร เช่นเดียวกับขวากหนามที่มีอยู่ทั่วไป ใครไม่รู้ไปโดนเข้าก็เป็นอันตราย แต่ถ้ารู้ว่าเป็นหนามแล้ว นำไปทำรั้วบ้านหรือกั้นสิ่งปลูกสร้าง ก็ได้รับประโยชน์จากเขาเท่าที่ควรฉะนั้น เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจงทำความแยบคายในขันธ์และสภาวธรรมด้วยดี สิ่งทั้งนี้เกิดดับอยู่

กับจิตทุกขณะ จงตามรู้ความเป็นไปของเขาด้วยปัญญาอย่างไรจะรอบคอบและรู้เท่าทัน จงถือเป็นภาระสำคัญประจำอิริยาบถอย่าได้ประมาทนอนใจ ธรรมเทศนาที่แสดงขึ้นจากขันธ์และสภาวธรรมทั่วไปในระยะนี้ จะปรากฏทางสติปัญญาไม่มีเวลาจบสิ้น และเทศน์ไม่มีจำนนทางสำนวนโวหาร ประกาศเรื่องไตรลักษณ์ประจำตัวตลอดเวลา ทั้งกลางวันกลางคืนยืนเดินนั่งนอน ทั้งเป็นระยะที่ปัญญาของเราควรแก่การฟังแล้ว เราจะได้ไตร่ตรองตามธรรมเทศนาของพระธรรมกถึกอย่างสุดซึ้งเช่นเดียวกัน ขั้นนี้นักปฏิบัติจะรู้สึกว่า เพลิดเพลินเต็มที่ ในการค้นคิดตามความจริงของขันธ์ และสภาวธรรม ที่ประกาศความจริงประจำตน แทบจะไม่มีเวลาหลับนอน เพราะอำนาจความเพียรในหลักธรรมชาติ ไม่ขาดวรรคขาดตอนโดยทางปัญญา สืบต่อในขันธ์และสภาวธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติเช่นเดียวกัน ก็จะพบความจริงจากขันธ์และสภาวธรรม ประจักษ์ใจขึ้นมาด้วยปัญญาว่าแม้ขันธ์ทั้งมวลและสภาวธรรมทั่วไป ตลอดไตรโลกธาตุ ก็เป็นธรรมชาติธรรมดาของเขาอย่างนั้น ไม่ปรากฏ สิ่งทั้งนี้เป็นกิเลสตัณหาตามโมหนิยมแต่อย่างใด อุปมาเป็นหลักเทียบเคียง เช่น ของกลางที่ถูกโจรลักไปก็พลอยเป็นเรื่องราวไปตามโจร แต่เมื่อเจ้าหน้าที่ได้สืบสวนสอบสวนดูถ้วนถี่ จนได้พยานหลักฐานเป็นที่พอใจแล้ว ของกลางจับได้ก็ส่งคืนเจ้าของเดิม หรือเก็บไว้ในสถานที่ควร ไม่มีโทษแต่อย่างใด เจ้าหน้าที่มิได้ติดใจในของกลาง ปัญหาเรื่องโทษก็ขึ้นอยู่กับโจร เจ้าหน้าที่จะต้องเกี่ยวข้องกับโจรและจับตัวไปสอบสวนตามกฎหมาย เมื่อได้ความตามพยานหลักฐานถูกต้องตามกฎหมายว่าเป็นความจริงแล้วก็ลงโทษผู้ต้องหาตามกฎหมาย และปล่อยตัวผู้ไม่มี

ความผิด และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องออกไปเป็นอิสระเสรีตามเดิมฉันใด เรื่องอวิชชาจิตกับสภาวธรรมทั้งหลายก็ฉันนั้น ขันธ์และสภาวธรรมทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ไม่มีความผิดและเป็นกิเลสบาปธรรมแต่อย่างใด แต่พลอยเป็นเรื่องไปด้วย เพราะจิตผู้ฝังอยู่ใต้อำนาจของอวิชชาไม่รู้ตัวว่าอวิชชาคือใคร อวิชชากับจิตจึงกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน เป็นจิตหลงไปทั้งดวง เที่ยวก่อเรื่องรัก เรื่องชัง ฝังไว้ตามธาตุขันธ์ คือ ตามรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ตามตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ และฝังรักฝังชังไว้ตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตลอดไตรโลกธาตุ เป็นสภาวะที่ถูกจับจองและรักชังยึดถือจากใจดวงลุ่มหลงนี้ทั้งสิ้น เพราะอำนาจความจับจองยึดถือเป็นเหตุ ใจอวิชชาดวงนี้ จึงเที่ยวเกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนไปได้ทุกกำเนิด ไม่ว่าสูง ต่ำ ดี ชั่ว ในภพทั้งสามนี้ แม้จะแยกกำเนิดของสัตว์ที่ต่างกันในภพนั้น ๆ ไว้มากเท่าไร ใจดวงอวิชชานี้ สามารถจะไปถือเอากำเนิดในภพนั้น ๆ ได้ ตามแต่ปัจจัยเครื่องหนุนของจิตดวงนี้ มีกำลังมากน้อย ดีชั่วเท่าไร ใจดวงนี้ต้องไปเกิดได้ตามโอกาสที่จะอำนวย สภาวะทั้งหลายที่ใจดวงนี้มีความเกี่ยวข้อง จึงกลายเป็นเรื่องผิดจากความจริงของตนไปโดยลำดับ เพราะอำนาจอวิชชาอันเดียวเท่านี้ จึงก่อเหตุร้ายป้ายสีไปทั่วไตรโลกธาตุ ให้แปรสภาพ คือ ธาตุล้วน ๆ ของเดิมไป เป็นสัตว์ เป็นบุคคล และเป็นความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามโมห (อวิชชา) นิยม เมื่อทราบชัดด้วยปัญญาว่า ขันธ์ห้าและสภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ตัวเรื่อง และตัวก่อเรื่อง เป็นแต่พลอยมีเรื่องเพราะอวิชชาเป็นผู้เรืองอำนาจ บันดาลให้สภาวะทั้งหลายเป็นไปตามอย่างนี้แล้ว ปัญญาจึงตามค้นลงที่ต้นตอ คือ จิตดวงรู้ ๆ

อันเป็นบ่อเกิดของเรื่องทั้งหลายอย่างไม่หยุดยั้ง ตลอดอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน โดยความไม่ไว้วางใจในความรู้อันนี้ เมื่อสติปัญญาที่ได้ฝึกซ้อมมาเป็นเวลานาน จนมีความสามารถเต็มที่ ได้แผ่วงล้อมและฟาดฟันเข้าไปตรงจุดใหญ่ คือ ผู้รู้ที่เต็มไปด้วยอวิชชาอย่างไม่รีรอต่อยุทธ์กันทางปัญญา เมื่ออวิชชาทนต่อดาบเพชร คือ สติปัญญาไม่ไหว ก็ทลายลงจากจิต ที่เป็นแท่นบัลลังก์อันประเสริฐของอวิชชามาแต่กาลไหน ๆ เมื่ออวิชชาถูกทำลายต่ายลงไปแล้วด้วยอำนาจ **"มรรคญาณ"** ซึ่งเป็นอาวุธทันสมัยเพียงขณะเดียวเท่านั้น ความจริงทั้งหลายที่ได้ถูกอวิชชากดขี่บังคับเอาไว้นานเป็นแสนกัปนับไม่ถ้วน ก็ได้ถูกเปิดเผยขึ้นมาเป็นของกลาง คือ เป็นความจริงล้วน ๆ ทั้งสิ้น ธรรมที่ไม่เคยรู้ ได้ปรากฏขึ้นมาในวารสุดท้ายว่า **"ยถาภูตญาณทัสสนะ"** เป็นความรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายอย่างเปิดเผยไม่มีอะไรปิดบังแม้แต่น้อย เมื่ออวิชชาเจ้าผู้ครองวัฏฏะตายไปแล้วด้วยอาวุธ คือ **ปัญญาญาณ** พระนิพพานจะทนต่อความเปิดเผยของผู้ทำจริง รู้จริง เห็นจริงไปไม่ได้ แม้สภาวธรรมทั้งหลายนับแต่ขันธ์ห้า อายตนะภายในภายนอก ทั่วทั้งไตรโลกธาตุ ก็ได้เป็นธรรมเปิดเผยตามความจริงของตน จึงไม่ปรากฏว่าจะมีอะไรที่เป็นข้าศึกแก่ใจต่อไปอีก นอกจากจะปฏิบัติขันธ์ห้าพอให้ถึงกาลอันควรอยู่ควรไปของเขาเท่านั้น ก็ไม่เห็นมีอะไร เรื่องทั้งหมดก็มีอวิชชา คือ ความรู้โกหกอันเดียวเท่านั้น เที่ยวรังแก และกีดขวางต่อสภาวะให้เปลี่ยนไปจากความจริงของตน อวิชชาอันดับเดียวเท่านั้น โลก คือ สภาวะทั่ว ๆ ไปก็กลายเป็นปกติธรรมดา ไม่มีใครจะไปตำหนิติชมให้เขาเป็นอย่างไรต่อไปอีกแล้ว เช่นเดียวกับมหาโจรผู้ลือนาม

ได้ถูกเจ้าหน้าที่ฆ่าตายแล้ว ชาวเมืองพากันอยู่สบายหายความระวังภัยจากโจรฉะนั้น **ใจทรงยถาภูตญาณทัสสนะ** คือ ความรู้เห็นตามเป็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลายอย่างสมบูรณ์ และเป็นความรู้ที่สม่ำเสมอไม่ลำเอียงตลอดกาล นับแต่วันอวิชชาได้ขาดกระเด็นไปจากใจแล้ว ใจย่อมมีอิสระเสรีในการนึกคิดไตร่ตรองรู้เห็นในสภาวธรรมที่เกี่ยวกับใจได้อย่างสมบูรณ์ ตา หู จมูก ฯลฯ และรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ก็กลายเป็นอิสระเสรีในสภาพของเขาไปตามๆ กัน ไม่ถูกกดขี่บังคับและส่งเสริมใดๆ จากใจ เช่นเคยเป็นมา ทั้งนี้ เนื่องจากใจเป็นธรรม มีความเสมอภาค และให้ความเสมอภาคแก่สิ่งทั้งปวง จึงหมดศัตรูต่อกันเพียงเท่านี้ฯ

เป็นอันว่าจิตกับสภาวธรรมทั้งหลายในไตรโลกธาตุ ได้ประกาศสันติความสงบต่อกันลงในสัจจะความจริงด้วยกันอย่างสมบูรณ์ ภาระของจิตและเรื่องวิปัสสนาของนามธรรมที่เกี่ยวกับจิต จึงขอยุติลงเพียงเท่านี้ฯ

ฉะนั้น จึงขออภัยโทษเผดียงท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย เพื่อกำจัดกิเลสด้วยธรรมของพระพุทธเจ้า จงเห็นธรรมในคัมภีร์ทุกๆ คัมภีร์ชี้ตรงเข้ามาหากิเลสและธรรมในตัวของเรา อย่าเห็นว่ากิเลสและธรรมมีนอกไปจากตัวเรา โดยไปซุ่มซ่อนอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ผู้ใดมีโอปนยิก-ธรรมประจำใจ ผู้นั้นจะเอาตัวรอดได้ เพราะศาสนธรรมสอนเพื่อผู้ฟังให้โอปนยิกะ คือ น้อมเข้ามาสู่ตัวทั้งนั้น และอย่าพึงเห็นว่าศาสนธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นอดีต อนาคต โดยไปอยู่กับคนที่ล่วงลับไปแล้ว และไปอยู่กับคนที่ยังไม่เกิด จงทราบว่า พระพุทธเจ้า

ไม่ได้สอนคนตายแล้ว และไม่สอนคนที่ยังไม่เกิด จงเห็นว่าพระองค์สอนคนเป็น คือ ยังมีชีวิตอยู่เช่นพวกเราทั้งหลาย สมกับพระพุทธศาสนาเป็นปัจจุบันทันสมัยตลอดกาล

ขอความสวัสดีมงคล จงมีแด่ท่านผู้อ่านผู้ฟังทั้งหลายโดยทั่วหน้ากันเถิด ฯ

สวัสดี

หัวข้ออบรมธรรม

หัวข้ออบรมธรรม
ของ
พระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์

---

๑. คติพุทธศาสนา ถือว่ากายกับจิตทำงานร่วมกัน แต่กายอยู่ใต้บังคับจิต มิใช่อยู่ใต้บังคับของระบบประสาท สมองถือเสมือนที่สำนักงานใหญ่ กายแตกดับแล้วสลายไปตามสภาพของธาตุนั้น ๆ แต่จิตเมื่อเหตุปัจจัย (คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม) ยังมีอยู่ ไปเกิดได้ในคตินั้น ๆ แล้วเสวยทุกข์ต่อไป

๒. การที่จะให้อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม (อันเป็นต้นเหตุ) สิ้นไป จะต้องหัดละความชั่วทางกาย วาจา เบื้องต้น ด้วยการรักษาศีลตามภูมิของตน ๆ เช่น ฆราวาสต้องรักษาศีล ๕ และอุโบสถตามกาล สามเณรต้องรักษาศีล ๑๐ เป็นภิกษุต้องรักษาศีลปาติโมกข-สังวรให้ครบทั้ง ๒๒๗ ข้อ และอาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสังวรศีล อินทรียสังวรศีล ตามพุทธบัญญัติเสียก่อน ถ้ารักษาศีลยังไม่บริสุทธิ์ จิตก็ยังไม่สมควรจะได้รับการอบรม ถึงแม้จะอบรมก็ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้าในทางธรรม เพราะรากฐานของจิตยังไม่มั่นคง และได้ชื่อว่ายังไม่ทันหยั่งลงสู่พระรัตนตรัย พุทธมามกะแท้จะต้องตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัยและศีล เป็นเบื้องต้นก่อน โอวาท ๓ (หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า) หรือ มรรค ๘ ก็ต้องตั้งต้นที่ศีลก่อน ฉะนั้น ศีลจึงเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ตามคำสอนของพระพุทธ-เจ้า ต่อไปจึงฝึกหัดจิตในแนวเจริญ ฌาณ สมาธิ (ที่เรียกว่า สมถะ)

เมื่อจิตตั้งมั่นชำนาญดีแล้วจึงเจริญวิปัสสนา โดยอาศัยพระไตรลักษณ-ญาณเป็นหลัก จนให้เห็นแจ้งชัดด้วยญาณทัสนะอันบริสุทธิ์ จึงจะถึงวิมุติหลุดพ้นได้

๓. การฝึกหัดสมถะ (ที่เรียกว่า ญาณ สมาธิ) นี้ ความหมายในพระพุทธศาสนาอันแท้จริง คือต้องการความสงบแห่งจิต เพื่อรวบรวมกำลังใจให้มีพลังงานเข้มแข็งอยู่ในจุดเดียว (ที่เรียกว่าเอกัคคตารมณ์) อันเป็นมูลฐานให้เกิดความรู้ ความฉลาด สามารถรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมทั้งหลาย ด้วยญาณทัสนะ และขจัดสรรพกิเลสบาปธรรมทั้งปวง มิใช่เพื่อไปใช้ภายนอก มีการนำไปใช้ในทางวิทยาศาสตร์ เป็นต้น แต่เป็นการชำระจิตให้ผ่องใส พ้นจากบาปธรรมทั้งปวง มีนิวรณ์ ๕ เป็นต้น แต่เมื่อผู้ฝึกหัด ๆ ให้ชำนาญแล้ว จะนำไปใช้ในทางใด ก็ย่อมได้สำเร็จตามความปรารถนา ถ้าหากการใช้นั้นไม่ทำให้เกิดโทษแก่คนอื่น และนำความหายนะมาให้แก่ตนเอง

๔. การฝึกหัดจิตที่เป็นนามธรรมนี้ จะใช้เครื่องมือด้วยวัตถุมีเครื่องจำจอง เป็นต้น ฝึกหัดไม่ได้ ต้องฝึกหัดด้วยการอบรม ฟังผู้ที่ชำนาญในการฝึกหัดอธิบายให้ฟัง แล้วตนเองก็ตั้งใจปฏิบัติตามด้วยความเชื่อมั่น เป็นเบื้องต้นเสียก่อน ถ้าหากใช้คิดค้นด้วยเหตุผลไม่สำเร็จ โดยมากการใช้คิดค้นด้วยเหตุผลก่อน มักจะไม่บรรลุผลตามเจตนา ถ้าหากใช้ความเชื่อมั่นเป็นเบื้องต้นก่อน เมื่อจิตหนักแน่นแล้วจึงใช้เหตุผลคิดค้นตามความเป็นจริงได้ผลน่าอัศจรรย์กว่า เพราะการคิดค้นตามเหตุผลเป็นเรื่องส่งออกไปภายนอก แต่ถ้าคิดค้นตามเหตุผล

อยู่แต่ภายใน เช่น คิดค้นอยู่ในตัวของเรานี้ว่า ตัวของเรานี้ว่าอะไร เป็นอะไร มันเกิดมาจากไหน เติบโตมาได้อย่างไร ทำไมมันจึงเป็นอยู่ได้ แล้วที่ตั้ง ที่เกิดของมันเป็นเช่นไร และมันจะเป็นอย่างไรต่อไป ความรักใคร่น่าพอใจในตัวของคนเรานี้มีอะไรเป็นเหตุ เมื่อคิดค้นด้วยเหตุผลดังนี้เป็นต้น ก็เป็นการอบรมจิตได้เหมือนกัน แต่ขออย่าคิดค้นตามหนังสือที่ได้อ่านมา หรือคำอธิบายของคนอื่น ขอให้คิดค้นตามเหตุผลที่เกิดขึ้นในจิตของตนจริง ๆ

๕. จิตที่คิดค้นด้วยเหตุผลของตนเองอย่างนั้นแล้ว จะมีอาการเพ่งอยู่เฉพาะ ณ ที่เดียว ด้วยความกระหยิ่มใจ นั่นแล เรียกว่าการรวมพลังงานของจิตไว้ ณ ที่เดียว ในขณะนั้นอย่างน้อยเราจะมีความรู้สึกสุขกายสบายจิตมาก หากความรู้อะไรสักอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในขณะนั้นแล้ว จะเป็นของแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์มากทีเดียว เพราะเป็นความรู้ที่มิได้เกิดขึ้นจากมโนภาพ แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งเป็นของไม่เคยมีมาก่อนเลย ถึงจะรู้ตามเรื่องที่เคยมีมาแล้วแต่เมื่อก่อนก็ตาม แต่เป็นปัจจัตตัง ความรู้อันนั้นเป็นของพิเศษ ไม่เอาความรู้ของคนอื่นมาเป็นของตน ความรู้นั้นจะมากหรือน้อยมิเป็นเครื่องรบกวนประสาทเลย แต่เป็นความสงบสุข แล้วเบิกบานปราโมทย์อย่างแท้จริง พร้อมกันนั้นจะทำให้จิตใจนิสัยของผู้รู้ สุขุม ละเอียดอ่อนนุ่มนวล ละมุนละไม น่าเลื่อมใสมาก ถึงแม้จะทำ จะพูด จะคิดอะไร ก็มีสติเสมอ ไม่ค่อยเผลอ นิ่มนวลตลอดกาล แล้วพึงให้รักษาอาการนั้นไว้ต่อไปอย่าประมาท นี่เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล มิได้เกิดอย่างนั้นทั่วไป แต่ถึงอย่างไรเมื่อเราได้อบรมจิตดังอธิบายมาแล้วนี้

แม้จะไม่ได้รับผลเต็มที่ ก็ยังจะได้รับความสุขสงบอย่างน่าอัศจรรย์ ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ๆ

๖. บางคนเมื่ออบรมจิตดังกล่าวมาแล้ว ในข้อ ๔–๕ นั้น แต่ยังไม่ปรากฏผล พึงตั้งสติสำรวมจิตมั่นอยู่ในนิมิตอันเดียว เอานิมิตเป็นเป้าหมายของจิต จะบริกรรมว่า **อรหํ** ๆ ๆ หรือไม่ก็ตาม แต่ขอให้จิตจดจ่อตั้งมั่นอยู่เฉพาะในเป้าหมายนิมิตอันเดียวก็แล้วกัน จิตเป็นของไม่มีตัว ถ้าไม่มีเป้านิมิตเป็นเครื่องหมายแล้ว ก็จะไม่รู้ว่าจิตของเราอยู่หรือหายไป จิตก็มีลักษณะเหมือนกับลม ลมนี้ถ้าไม่สัมผัสสิ่งต่าง ๆ ก็จะไม่รู้ว่าลมมี จิตก็เช่นเดียวกัน ผู้อบรมใหม่ ๆ ถ้าไม่มีเป้านิมิตเครื่องหมายของจิต ก็จะจับตัวจิตแท้ไม่ได้ แต่นิมิตนั้นขออย่าให้เป็นนิมิตนอกออกไปจากกายของเรา จงให้เป็นนิมิตที่มีอยู่ในกายของเรานี้ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น แต่ให้เอาเฉพาะอย่างเดียว อย่าเอามากมาเป็นเป้านิมิตเพ่งพิจารณา แล้วให้เพ่งพิจารณาตามนัยแห่งสติปัฏฐาน ๔ ให้เป็นเรื่องเกิดขึ้นเฉพาะในจิตจริง ๆ ถึงแม้ผมเป็นต้น หรือสติปัฏฐาน ๔ มีกายเป็นต้น จะเป็นของกล่าวไว้แล้วในหนังสือมากมายสักปานใดก็ตาม เวลาเราพิจารณาอย่าไปเอาเรื่องเหล่านั้นมาพิจารณา หรือส่งไปพิจารณาตามอาการเหล่านั้น ให้ทำเป็นเหมือนกับเราไม่เคยได้เห็น และได้ฟังใครพูดมาก่อนเลย จงเพ่งพิจารณาเฉพาะนิมิตอันเป็นเป้าของจิตที่ปรากฏอยู่เฉพาะในขณะนั้นอย่างเดียว แล้วก็ไม่ให้คำนึงถึงว่าอันนั้นเป็นจิตอันนั้นเป็นกาย หรือเป็นนิมิตอะไร ๆ ทั้งหมด ให้ทำความรู้สึกอยู่เฉพาะเป้าหมายนิมิตที่เราเพ่งพิจารณาอยู่อย่างเดียว เมื่อทำได้อย่างนี้เรียกว่าเรารวมพลังงานของจิตไว้ได้ในที่เดียว

๗. การอบรมจิตจะโดยวิธีใดก็ตาม อย่าได้ไปลังเลใจว่าจะไม่เกิดปัญญา หรืออยากให้เกิดปัญญาฉลาดเฉียบแหลม อยากรู้นั่นเห็นนี่ต่าง ๆ นานาตามเขาบอกเล่านั้น ขอแต่ทำให้ถูกแบบอย่างที่ว่ามาแล้ว (ในข้อ ๖) ก็พอ เมื่อเราอบรมได้อย่างนั้นแล้ว จงทำให้ชำนาญทำให้ได้เสมอ โดยให้ละความอยากดังกล่าวนั้นเสีย แต่ให้สังเกตแนวทางที่เราอบรมมานั้นว่า เรายกอุบายและจิตพิจารณาอย่างไร ตั้งสติเบื้องต้นท่ามกลางไว้อย่างไร จิตของเราจึงได้เป็นมาอย่างนั้น การสังเกตอย่างว่ามานี้ บางคนอาจสังเกตได้พร้อม ๆ กันกับขณะจิตที่เป็นไปอยู่นั้นก็มี บางคนใช้ความสังเกตได้ภายหลังเมื่อจิตถอนออกจากนั้นแล้ว ทั้งสองแบบนี้ใช้ได้ด้วยกันทั้งนั้น แล้วแต่นิสัยวาสนาของแต่ละบุคคล ซึ่งไม่เหมือนกัน

๘. ขณะที่เราอบรมจิตอยู่นั้น อาจมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นโดยมิได้ตั้งใจและเป็นของแปลกมาก สิ่งนั้นก็คือ จิตจะรวมเข้าเป็นก้อนเดียวแล้วปล่อยวางสัญญาความจำ และความยึดถือสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วในอดีต คล้าย ๆ กับเป็นการปฏิวัติทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างนั่นเอง แล้วไปเกิดมีความรู้สึกอะไรขึ้นในที่อันหนึ่งซึ่งมิใช่นอกหรือในกาย แต่เป็นที่มีความหมายเฉพาะของจิตต่างหากนั้นคือ **"จิตเข้าภวังค์"** ทุกสิ่งทุกอย่างในขณะนั้น จะเป็นเรื่องเฉพาะของจิตแต่ผู้เดียวถึงแม้ชีพอันนี้จะยังเป็นไปอยู่ก็ตาม เมื่อจิตเข้าถึงขั้นนั้นแล้ว จิตจะปล่อยวางกายนี้ทั้งหมด แล้วเข้าไปเสวยอารมณ์ของตัวเอง ที่เรียกว่า **"ภพจิต"** ภพจิตนี้ยังมีขันธ์ทั้ง ๕ ครบบริบูรณ์อยู่ ฉะนั้นจิตในขั้นนี้จึงยังต้องมีภพมีชาติอยู่ต่อไป ลักษณาการอย่างว่านี้ คล้ายกับคนนอนหลับแล้วฝันไป เรื่องจิตเข้าภวังค์นี้ จะมีการต่างกันอยู่บ้าง ก็ตรงที่มีสติมาก

หรือน้อยกว่ากัน ผู้มีสติมาก สติดี เมื่อเกิดใหม่ ๆ ก็มีสติรู้ตัวอยู่ว่า เราเป็นอะไร เห็นอะไร ถ้าผู้มีสติน้อยจะเหมือนคนนอนหลับแล้วฝันไป แต่เมื่อหมั่นทำบ่อย ๆ อบรมจนให้ชำนาญแล้วจะค่อยมีสติขึ้นมา แล้วจะค่อยมีปัญญาพิจารณาเหตุปัจจัยธรรมที่ละเอียดให้รู้แจ้งได้

๙. ลักษณะอาการดังอธิบายมาแล้วในข้อ ๘ นั้น ถึงแม้จะไม่ทำให้เกิดปัญญาฉลาดคิดค้นเหตุผลอะไรให้กว้างขวางก็ตาม แต่มันเป็นบุพภาคเบื้องต้นของการอบรมจิต เป็นเครื่องระงับนิวรณ์ได้ ให้เกิดความสุขในปัจจุบัน ถ้าหากการอบรมนั้นได้แล้วไม่เสื่อม ตายไปก็มีหวังได้สุคติตามภูมิของญาณนั้น ๆ อนึ่ง นิมิตต่าง ๆ จะเกิดขึ้นก็เกิดขึ้นในขณะจิตที่ว่านี้ แต่ก็มิได้หมายความว่า เมื่อจิตเข้าถึงขั้นนั้นแล้วจะต้องเกิดมีนิมิตอย่างนั้นทุกคนเสมอไป บางคนก็เกิด บางคนก็ไม่เกิด เรื่องนี้แล้วแต่นิสัยวาสนาของแต่ละบุคคล แท้จริงนิมิตในภาวนานั้น ถ้าจะว่าเป็นของดี ก็ดีเฉพาะผู้ที่มีสติเห็นแล้ว ไม่หลงเข้าไปยึดเอานิมิตนั้นมาเป็นของตน เป็นของจริงจัง เห็นเป็นแต่สักว่านิมิต หรือเป็นเครื่องใช้แล้วก็ปล่อยวางเสีย ถ้าผู้ไม่มีสติทั้งเป็นคนศรัทธาจริตด้วยแล้ว เมื่อเกิดนิมิตขึ้นแล้วก็จะมีความตื่นเต้นมาก อาจลืมตัวจนกลายเป็นคนวิกลจริตไปก็ได้ เพราะเข้าใจว่านิมิตนั้นเป็นจริงเป็นจังไป (ในที่นี้ควรได้รับวิธีแก้นิมิตด้วย แต่โอกาสไม่พอ)

นอกจากนั้นแล้ว ความเห็นของผู้อบรมจิตมาถึงขั้นนี้ มักมีหัวรุนแรง เพราะอำนาจพลังจิต คือคิดเห็นอะไรแล้วมักเป็นไปหน้าเดียว ไม่ยอมเชื่อคนอื่นง่าย ๆ ถือว่าตนมีเหตุผลเพียงพอแล้ว จึงมักเกิดวิปลาสความเห็นที่ผิดได้ง่าย ถึงอย่างไรนิมิตจะเกิดหรือไม่ก็ตาม นั้นมิใช่สิ่งที่ต้องประสงค์ในที่นี้ เพราะนอกจากนิมิตจะเป็นอุปกิเลสจรมา

แล้ว ยังเป็นอุปสรรคแก่การเจริญวิปัสสนาปัญญาอีกด้วย ความประสงค์อันแท้จริง ก็คือการทำจิตให้สงบจากนิวรณ์ ๕ แล้วพิจารณาขันธ์ให้เห็นชัดตามเป็นจริง จนปล่อยวางได้ไม่เข้าไปยึดถืออีก

๑๐. เมื่อจิตอบรมให้ตั้งมั่นแน่วแน่ในฌาณสมาธิ จนระงับนิวรณ์ ๕ ได้แล้ว พึงเจริญวิปัสสนาต่อ วิปัสสนานี้อาจเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันกับขณะอบรมสมถะอยู่ก็ได้ คือขณะที่จิตกำลังทำการอบรมสมถะอยู่นั้น อาจเกิดแสงสว่างปัญญารู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งที่เรากำลังเพ่งพิจารณาอยู่ว่า สิ่งนี้ทั้งหมดเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปทนอยู่ไม่ได้ มิใช่เรามิใช่ตัวตนของเรา แต่เป็นสภาวธรรมอย่างหนึ่งของมันต่างหาก ที่มันจะต้องเป็นอยู่อย่างนั้น

เมื่อความรู้เกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว จิตก็จะค่อยสงบละเอียดลงทุกทีความรู้แจ้งเห็นชัดในเรื่องนั้น หรือเรื่องอื่น ๆ เมื่อเราหยิบยกขึ้นมาพิจารณาโดยทำนองนั้น ก็จะรู้เห็นจริงเช่นเดียวกัน ดังนี้เรียกว่า "วิปัสสนา" เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันกับขณะที่ทำการอบรมสมถะ แต่ถ้าไม่เกิดอย่างนั้น เมื่ออบรมสมถะให้ตั้งมั่นแน่วแน่แล้ว พึงยกเอาวัตถุหรืออารมณ์ที่จิตยึดถืออยู่นั้นขึ้นมาพิจารณาให้เห็นว่า วัตถุหรืออารมณ์ที่จิตเข้าไปยึดถืออยู่ในเวลานี้ ก็เพราะจิตเห็นว่าเป็นตนเป็นตัวของตน หรือเป็นเราเป็นเขา แท้จริงสิ่งนั้นเป็นแต่เพียงสักว่าสภาวธรรมอันหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย สภาพของมันเป็นอย่างไร มันก็ย่อมเป็นไปตามสภาพของมันเช่นเดิม เมื่อพิจารณาเห็นชัดแจ้งตามความเป็นจริงอย่างนี้ ด้วยความรู้ที่เกิดขึ้นในจิตเพราะอาศัยความสงบจริง ๆ และด้วยเหตุผลของจิตโดยเฉพาะ มิใช่ความรู้ที่เกิดขึ้นจาก

สัญญา คือความจำซึ่งได้มาจากที่อื่น แล้วจิตก็จะไม่หลงเข้าไปยึดมั่นกำหนัดในสิ่งนั้น ๆ อีกต่อไป

สรุปความตามแนวที่กล่าวมานี้ การชำระกาย วาจา ต้องทำด้วยการรักษาศีลเป็นเบื้องต้น การชำระจิตเพื่อความบริสุทธิ์ ต้องฝึกหัดอบรมด้วยการทำ ฌาน สมาธิ (สมถะ) ให้จิตมีพลังงานกำลังเข้มแข็งจนเอาชนะนิวรณ์ ๕ ได้ เมื่อจิตหนักแน่นใน ฌาน สมาธิ ไม่ถอยหลังแล้ว พึงอบรมปัญญาให้เกิดแสงสว่างรู้แจ้งเห็นจริง ในสภาวธรรมทั้งหลาย โดยยึดหลักพระไตรลักษณญาณเป็นเครื่องอบรม จนเกิดญาณทัสนะ รู้แจ้งชัดด้วยตาและใจ ไม่หลงเข้าไปยึดถือในรูปนามอีก จิตนี้ถึงแม้จะไม่มีตัวตน แต่มีอิทธิพลมาก สามารถทำโลกนี้ทั้งหมดให้อยู่ใต้อำนาจของตนได้ แต่จิตนี้ก็มิใช่โหดร้ายกำยำจนไม่รู้จักดีชั่ว หยาบละเอียดอะไรเลยทีเดียว เมื่อผู้มีความปรารถนาดี มาฝึกอบรมให้ถูกทางตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังแสดงมาแล้ว จิตนี้ก็จะเป็นของผ่องใส มีปัญญาฉลาด สามารถรู้อรรถรู้ธรรมได้ และยังสามารถจะนำโลกของเขาที่มืดอยู่แล้วนั้น ให้สว่างแจ่มจ้าก็ได้ เพราะเนื้อแท้ของจิตแล้ว เป็นของสว่างแจ่มใสอยู่เสมอ แต่เพราะอาศัยอารมณ์ของจิตที่แทรกซึมเข้ามาปกปิด จึงทำให้แสงสว่างนั้นมืดมิดไปชั่วขณะหนึ่ง แล้วก็พลอยทำให้โลกมืดมิดไปด้วย หากจิตนี้เป็นของมืดมิดไม่สว่างมาแต่กำเนิดแล้ว คงไม่มีใครสามารถชำระจิตนี้ให้สะอาด เกิดปัญญาแสงสว่างขึ้นมาได้

ฉะนั้น โลกจะมืดหรือสว่าง จะได้รับความสุขและความทุกข์ก็ต้องขึ้นอยู่กับจิตของแต่ละบุคคล บุคคลจึงควรฝึกอบรมจิตของตน ๆ ให้ดีเสียก่อน แล้วจึงค่อยฝึกอบรมคนอื่น โลกนี้จึงจะไม่มีความยุ่งต่อไป.

มุตโตทัย

มุตโตทัย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

---

๑. การปฏิบัติเป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคต เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) ไป แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติธรรมฝ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจ กำจัดเหล่ากะปอมก่า คืออุปกิเลสแล้วนั่นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถาเทวมนุสฺสานํ พุทฺโธภควา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็น **พุทฺโธ** ผู้รู้ก่อน แล้วจึงเป็น **ภควา** ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ **สตฺถา** จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า **กลฺยา-**

โณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต เสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจตุรทิศ จนตราบเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์ สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝน ทรมานตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรมสั่งสอน ประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกันกับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการ จำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่า **ปาปโก สทฺโทโหติ** คือเป็นผู้มีเสียงชั่วฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในก่อนทั้งหลาย

๓. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราชญ์ทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะ ทำการกุศลใด ๆ ก็ดี จึงต้องตั้ง "**นโม**" ก่อน จะทิ้ง "**นโม**" ไม่ ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ "**นโม**" ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณา ได้ความว่า "**น**" **คือธาตุน้ำ** "**โม**" **คือธาตุดิน** พร้อมกับบาท พระคาถาปรากฏขึ้นมาว่า **มาตาเปติกสมฺภโวโอทนกุมฺมาสปจฺจโย** สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกัน จึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ **น** เป็นธาตุ ของมารดา **โม** เป็นธาตุของบิดา ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้งสองนี้ผสมกันเข้า ไฟธาตุของมารดาเคี่ยวเข้า จนได้นามว่า **กลละ** คือน้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตได้ถือปฏิสนธิ ในธาตุ **นโม** นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว **กลละ** ก็ค่อยเจริญขึ้นเป็น อัมพุธะ คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็นฆนะ คือเป็น แท่ง และเปสี คือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็น

ปัญจสาขา คือ แขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ **พ** คือ ลม **ธ** คือ ไฟนั้น เป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลัง เพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจาก **กลละ** นั้นแล้ว **กลละ** ก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาบสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญ จึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือ **นโม** เป็นเดิมในกาลต่อมา เมื่อคลอดออกมา แล้วก็ต้องอาศัย **น** มารดา **โม** บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยง เลี้ยงมา ด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาสเป็นต้น ตลอดจนการ แนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดาบิดาว่า "บุพพาจารย์" เป็นผู้สอนก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิต ต่อบุตรธิดา จะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้ กล่าวคือ รูปกาย นี้แลเป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอก ก็เป็น ไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้ว ก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มี อะไรเลย เพราะเหตุนั้น ตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น "มูลมรดก" ของบิดา มารดาทั้งสิ้น จึงว่าคุณท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย ปราชญ์ทั้งหลาย จึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเรา คือ **"นโม"** ตั้งขึ้นก่อน แล้วจึง ทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง **"นโม"** ท่านแปลว่า **"นอบน้อม"** นั้น เป็นการแปลเพียงกิริยา หาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็น ต้นทุนทำการฝึกหัดปฏิบัติตน ไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุน ปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโม นี้ เมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือ ยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้คือ เอาสระอะจากตัว **น** มาใส่ตัว **มฺ** เอาสระโอจากตัว **มฺ** มาใส่ตัว **นฺ** แล้วกลับ **มะ** มาไว้

หน้าตัว **โน** เป็น **"มโน"** แปลว่า ใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามส่วน สมควรแก่การใช้เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ **มโน** คือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูดอะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า **มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา** ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อนมีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจากใจ คือมหาฐานนี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตามจนถึงรู้จัก **นโม** แจ่มแจ้งแล้ว มโนก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอา ก้อนอันนี้ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะ จนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลงถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหาปัฏฐาน มีนัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีนัยหาประมาณมิได้ เป็น "อนันตนัย" เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลี ที่ว่า **เหตุปจฺจโย** นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่มโนนั่นเอง มโนเป็นตัวมหาเหตุ เป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น **อารมฺมณะ** จนถึง **อวิคฺคตะ** จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุ คือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ ก็ดี **ฐีติภูตํ** ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ ก็ดี และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อนี้ก็ดี ย่อมมีเนื้อความ

ปี่นอันเดียวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ดี รู้อะไร ๆ ได้ด้วยทศพลญาณก็ดี รอบรู้สรรพเญยยธรรมทั้งปวงก็ดี ก็เพราะมีมหาเหตุนั้นเป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แล พระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ ๕ ของพระปัญจวัคคีย์ จึงแสดงธรรมแก่อุปติสฺสะ (พระสารีบุตร) ว่า **เย ธมฺมา เหตุปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํวาที มหาสมโณ** ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญเป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี้ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยั่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า? เพราะอะไรทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุ ถึงโลกุตตรธรรม ก็คือมหาเหตุ ฉะนั้น มหาปัฏฐานท่านจึงว่าเป็นอนันตนัย **ผู้มาปฏิบัติใจ คือตัวมหาเหตุ** จนแจ่มกระจ่างสว่างโร่แล้ว ย่อมสามารถรู้อะไร ๆ ทั้งภายในและภายนอก ทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ด้วยประการฉะนี้

๖. มูลการของสงสารวัฏ

ฐิติภูตํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโวชาติ

คนเราทุกรูปทุกนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ล้วนแล้วแต่มีที่เกิดทั้งสิ้น กล่าวคือ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดท่านจึงบัญญัติปัจจยาการ แต่เพียงว่า **อวิชฺชา ปจฺจยา** ฯลฯ เท่านั้น อวิชชาเกิดมาจากอะไร? ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดา อวิชชาก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า

จิตภูตํ นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา **จิตภูตํ ได้แก่จิตดั้งเดิม** เมื่อ **จิตภูตํ** ประกอบไปด้วยความหลง จึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ อาการของอวิชชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติ คือต้องเกิดก่อต่อกันไป ท่านเรียกปัจจยาการ เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชชาและอวิชชาก็ต้องมาจาก **จิตภูตํ** เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อ **จิตภูตํ** ประกอบด้วยอวิชชา จึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อ **จิตภูตํ** กอปรด้วยอวิชชา จึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วยวุฏฐานคามินี วิปัสสนา รวมใจความว่า **จิตภูตํ** เป็นตัวการดั้งเดิมของสงสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า "มูลตันไตร" เพราะฉะนั้น เมื่อจะตัดสงสารวัฏให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชชารู้เท่าทันอาการทั้งหลายตามความเป็นจริงก็จะหายหลงแล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใด ๆ อีก **จิตภูตํ** อันเป็นมูลการก็หยุดหมุนหมดการเวียนว่ายตายเกิดในสงสารวัฏด้วยประการฉะนี้

๗. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรค ผล นิพพาน

อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺต วิสุทฺธิยา

ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ อธิบายว่า เราได้รับมรดกมาแล้วจากนโมคือบิดามารดา กล่าวคือ ตัวของเรานี้แล อันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศ ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี คือมีกายสมบัติ วจีสมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติ

ภายใน คือ มรรค ผล นิพพาน ธรรมวิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เรานี้เอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี้เองเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มีทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า **ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจโมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ** เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทานรักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อย ก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกและขยันทำจริง พร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพาน โดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านไม่ได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ มนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. สติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน? เมื่อพิจารณาปัญญานี้ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้งมหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะ จำต้องหาชัยภูมิ ถ้าได้ชัยภูมิที่ดี ย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้

ไปได้ ที่เช่นนั้น ท่านจึงเรียกว่าชัยภูมิ คือที่ที่ประกอบไปด้วย ค่ายคู ประตูหอรบอันมั่นคงฉันใด

อุปไมยในทางธรรมก็ฉันนั้น ที่เอามหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ ก็โดยที่ผู้จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือกิเลส ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่เกิดกามราคะเป็นต้นขึ้น ก็เกิดที่กาย ตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบ เหตุนั้นจึงได้ความว่ากายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ ทำใจให้สงบได้ ณ ที่นี้พึงทำให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว ในเมื่ออุคคหนิมิตปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่าที่นี่เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วน ๆ ทุก ๆ อาการอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้อย่างละเอียด ที่เรียกว่า**ปฏิภาค**ก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นทีแรกด้วย **อุคคหนิมิต** นั้นจนชำนาญ ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือนสวดมนต์ฉะนั้น อันการสวดมนต์ เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้ว ทิ้งเสียไม่เล่าไม่สวดไว้อีกก็จะลืมเสีย ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทฉันใด การพิจารณาก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มาก ปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาท ก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน

การพิจารณากายนี้ มีที่อ้างมาก ดังในการบวชทุกวันนี้ เบื้องต้นต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก็คือกายนี้เอง ก่อนอื่นหมด เพราะเป็นของ

สำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทขุททกนิกายว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาดไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระ-อรหัตของกุลบุตรได้ เพราะฉะนั้น ในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระขีณาสว-เจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกายในส่วนแห่งโกฏฐาสหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำ ดินแดงเป็นต้น นั้นว่า นั่นชื่อว่า **พหิทฺธา** แผ่นดินภายนอก ให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณาอัชฌัตติกาแผ่นดินภายใน กล่าวคือ อัตภาพร่างกายนี้ จงไตร่ตรองพิจารณาให้แยบคาย กระทำให้แจ้ง แทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสัชนาปัญหานี้ ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ก็บรรลุพระ-อรหัตผล เหตุนั้นการพิจารณากายนี้จึงเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมด ล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ทีแรก ก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร ? เพราะฉะนั้น มหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า "ชัยภูมิ" เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือ ปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลาย ด้วยอุบายแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะกล่าวในลำดับนี้

๙. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกูล น่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้ว

ย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชา–อุปราช–อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้น ก็มิกลับคืนไปยังโคลนตมอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้าผู้ประพฤติพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครก คือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตร คูถทั้งปวง) สิ่งที่ออกจาก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่าขี้ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้ไคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มี แกง กับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเททิ้งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอ จึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ชำระขัดสีก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพร เครื่องใช้ต่างๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้ว ก็เป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นานๆเข้าไม่ซักฟอก ก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้จึงได้ความว่าร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตรเรือนคูถ เป็นอสุภะของไม่งามปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้วยิ่งจะสกปรก หาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วยโยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้น พึงทราบอย่างนี้ อันชาวนาเขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน

ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องเรียกว่าข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเน้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่าข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุ้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั่นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็จะมาเต็มยุ้งเต็มฉางฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น จงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วน แยกส่วนออกเป็นส่วน ๆ ตามโยนิโสมนสิการตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริง ๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั่นเทียว พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียว แล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน **ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมาเป็นอนุโลมปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย** อย่าพิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญ หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเองคือ **จิตย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพับลงย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลก ย่อม**

เป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่า โลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ภูเขา มนุษย์สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกับ "**ญาณสัมปยุต คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน**" ในที่นี้ ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่า "**ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง**" ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไปไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้า จะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบจนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่า โน่นเป็นของเรา นั่นเป็นเรา เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายต่างหาก หากมีความเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด–แก่–เจ็บ–ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต คือขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปปรุงแต่ง สำคัญมั่นหมายทุกภพ ทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณ มาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียวโดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า **ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ** ธรรมดาเหล่านี้หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ฟังจากใคร ก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้น ในความข้อนี้ พระพุทธองค์เจ้าจึงทรงปฏิญญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใคร เพราะของเหล่านี้มีอยู่มีมาแต่ก่อนพระองค์ ดังนี้ได้ความว่า ธรรมดา

ธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้น เป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ ด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้า มาพิจารณา โดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คือ อาการของจิตนั่นแลไม่เที่ยง สัตวโลกเขาหากมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาอริยสัจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดยปัจจักขสิทธิว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า **สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ** สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน ๒ ประการ คือรู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิตเข้าไปสมมติเขาเท่านั้น **ฐีติภูตํ** จิตดั้งเดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้รวมพึบลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น **โดยปัจจักขสิทธิ** พร้อมกับญาณสัมปยุตปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า **วุฏฐานคามินีวิปัสสนา** ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่ และญาณสัมปยุตรวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงฐีติจิตอันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตว่า **ขีณา ชาติ**

ญาณํ โหติ ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่างๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็ไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูก หรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวันตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. **จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส**

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมประภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมอง เป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า "ไม้ชะงกหกพันง่า (กิ่ง) กะปอมก่า (กิ้งก่า) ขึ้นมื่อฮ้อยกะปอมน้อยขึ้นมื่อพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อๆ" โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก ๖๐๐๐ ง่านั้น ตัดศูนย์ ๓ ศูนย์ออกเสีย เหลือแต่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง ๖ ๆ เป็นที่มาแห่งกะปอมก่า คือ ของปลอมไม่ใช่

ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นับร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีขึ้นก็จะมีทวียิ่ง ๆ ขึ้น ทุก ๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิตเป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคือ อุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุม จึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบัง ฉะนั้น อย่าพึงเข้าใจว่า พระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคาย ตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ ๙ นั้นเถิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐีติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้นหรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐีติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้นลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ก็ย่อมเป็นดุจน้ำกลิ้งบนใบบัว ฉะนั้น.

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามีชื่อเสียงคนหนึ่งมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมานม้า เขาทูลว่า มีม้า ๔ ชนิด คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง ๓. ทรมานยากแท้ ๔. ทรมานไม่ได้เลย ต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่า เราก็เหมือนกัน ๑. ผู้ทรมานง่าย คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ให้กินอาหารเพียงพอเพื่อบำรุงร่างกาย ๒. ผู้ทรมานอย่างกลาง คือผู้ทำจิตไม่ค่อยจะลง ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก ๓. ทรมานยากแท้ คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหาร

เลย แต่ต้องเป็น **อตฺตญฺญู** รู้กำลังของตนว่า จะทนทานได้สักเพียงไร แค่ไหน ๔. ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้ เป็นปทปรมะ พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือ ไม่ทรงสั่งสอน อุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า ๓ มูล แปลว่า เค้ามูล–รากเง่า รวมความว่า สิ่งซึ่งเป็นรากเง่าเค้ามูลอย่างละ ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ๓ เรียกว่า อกุศลมูล ตัณหา ก็มี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา โอฆะ และ อาสวะ ก็มีอย่างละ ๓ คือ กามะ ภวะ อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไปกับด้วย ๓ เช่นนี้ **ติปริวตฺตํ** ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓–๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ ๓ เป็นเค้ามูลโลก ๓ เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อบุคคลดำเนินตนตาม ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ **น ติ ปริวตฺตํ** ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น ๓–๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓ ชื่อว่าพ้นจากโลก ๓ แล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้น เป็นสันตบุคคลแท้

อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต.

บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นพหิทธาธรรม ทั้งที่เป็นอัชฌัตติกาธรรม **สนฺโต** จึงเป็นผู้สงบระงับสันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วย หิริโอตตัปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคงเป็นสัปบุรุษ ผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า **หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมา หิตา สนฺโต**

สปฺปุริสา โลเก เทว ธมฺมาติ วุจฺจเร อุปัตติเทวาผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ วุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึงวิสุทธิเทวา คือ พระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็นสันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ และสุกธรรม คือ ความบริสุทธิ์แท้

๑๔. อกิริยา เป็นที่สุดโลก–สุดสมมติบัญญัติ

สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เตโลเก ปริ-นิพฺพุตา

สัจจธรรมทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ยังเป็นกิริยา เพราะแต่ละสัจจะ ๆ ย่อมมีอาการต้องทำ คือทุกข์–ต้องทำการกำหนดรู้, สมุทัย–ต้องละ, นิโรธ–ต้องทำให้แจ้ง, มรรคต้องเจริญให้มาก ดังนี้ ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำ ก็ต้องเป็นกิริยา เพราะเหตุนั้น จึงรวมความได้ว่า สัจจะทั้ง ๔ เป็นกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่า สัจจะทั้ง ๔ เป็นเท้า หรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔ พัก จึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นจึงเรียกว่า อกิริยา อุปมาดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ แล้วลบ ๑–๙ ทิ้งเสีย เหลือแต่ ๐ (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่าศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไป บวก ลบ คูณ หาร กับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (สูญ) นี่แหละ **คือบัญญารอบรู้** เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติ ลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย คำว่า ลบ

คือทำลายกิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้ว จะไปอยู่ที่ไหน ? แก้ว่า ไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อกิริยานั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็นการอธิบายตามอาการของความเป็นจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรฟังแล้วทำตามจึงรู้เองเห็นเองนั่นแหละ จึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า พระขีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลก ๓ รุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียร เป็น ภาวิโต พหุลีกโต คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย ทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้ จนเป็น อกิริยา ก็ย่อมดับโลก ๓ ได้ การดับโลก ๓ นั้น ท่านขีณาสวเจ้าทั้งหลาย มิได้เหาะขึ้นไปใน กามโลก รูปโลก อรูปโลก เลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลก ๓ ก็มิได้เหาะขึ้นไปในโลก ๓ คงดับอยู่ที่จิต ๆ นั่นเองเป็นโลก ๓ ฉะนั้นท่านผู้ต้องการดับโลก ๓ พึงดับที่จิตของตน ๆ จนทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา เป็นฐีติจิต ฐีติธรรม อันไม่รู้จักตาย ฉะนี้แล

๑๕. สัตตาวาส ๙

เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็นกามโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ เสพกาม รวมเป็น ๑, รูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌาน ๔, อรูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌาน ๔ รวม

ทั้งสิ้นเป็น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส ๙ กล่าวคือ พระขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้ และปรากฏในสามเณรปัญหาข้อสุดท้ายว่า ทสนาม กึ อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้ว่า **ทสหงฺเคหิ สมนฺนาคโต** พระขีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙ เป็นจำนวนที่นับได้อ่านได้ บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือเลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้ เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะมันเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็ฉันนั้น เป็นธรรมชาติมีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) ๆ เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่นเลข ๑ เมื่อเอา ๐ (ศูนย์) ต่อเข้าก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจนี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลาย ก็กลายเป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาด ให้รู้สรรพเญยยธรรมแล้ว ย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือว่างโปร่งพ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่ง อันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติ คือสภาพ ๐ (ศูนย์) หรืออกิริยา ดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั่นเอง

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาล มีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ :–

ก. **ปฐมโพธิกาล** ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรก เป็นปฐมเทศนาเรียกว่า "ธรรมจักร" เบื้องต้นทรงยกส่วนสุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้น แสดงว่า "**เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา** ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุด ๒ อย่าง อันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา" อธิบายว่า กามสุขัลลิกา เป็นส่วนแห่งความรัก อัตตกิลมถา เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้งสองส่วนนี้เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบะธรรมทั้งหลายโดนอยู่ซึ่งส่วนทั้งสองนี้ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิจิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจ ครั้นเมื่อจิตนึกคิดให้ฟุ้งซ่านรำคาญก็เสียใจ ความดีใจนั้นคือกามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นคืออัตตกิลมถา ความดีใจเป็นราคะ ความเสียใจเป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าราคะโทสะทั้งสองนี้เป็นโมหะ ผู้ที่พยายามประกอบความเพียร ในเบื้องแรกก็ต้องกระทบส่วนสุดทั้ง ๒ นั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน ๒ นั้นอยู่ ชื่อว่าผิดอยู่แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดาแต่ก่อนนั้น พระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้ง ๒ ก็ซ้ำเป็นมิจฉาทิฐิมาแล้ว แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่น ๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ใน ๒ ยาม เบื้องต้นในราตรีได้ญาณที่ ๓ กล่าวคือ อาสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริง ทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ ส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น พ้นจากสมมติโคตร สมมติชาติ สมมติวาส สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวาส อริยวงศ์ และ

อริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่า ก็มารู้ตามพระองค์ ทำให้อาสวักขยญาณ พ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่าและทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ก็ตกอยู่ในโลก-ธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหวไปมา **อุปฺปนฺโน โข เม** โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรคคือเครื่องแก้ก็มี ๘ มรรค ๘ เป็นเครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา แก้ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้ว ก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำใจให้เป็น **จาโคปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย** (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว หมดธุลีเกษมจากโยคะ จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็ไม่ใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี้เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหวเพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. **มัชฌิมโพธิกาล** ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในชุมนุมพระอรหันต์ ๑๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกลันทกนิวาป-สถาน กรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า **อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ** พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะกระทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ **อิจฺฉา โลภสมาปนฺโน สมโณ กึ ภวิสฺสติ** เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้ว จักเป็นผู้สงบระงับ

ได้อย่างไร ? ต้องเป็นผู้ปฏิบัติ คือปฏิบัติวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐาน ตั้งต้นแต่เดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องแรก พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกาย โดยอาการแห่งบริกรรมสวนะ คือพิจารณาโดยอาการคาดคะเน ว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้นด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย เมื่อทำให้มากในบริกรรมสวนะแล้วจักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหนิมิต ให้ชำนาญในที่นั้นจนให้เป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้ว จักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนา จนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ ทำจิตเข้าถึง **ฐีติภูตํ** ดังกล่าวแล้ว ในอุบายแห่งวิปัสสนา **ชื่อว่าปฏิบัติ** เมื่อปฏิบัติแล้ว **โมกฺขํ** จึงข้ามพ้น คือพ้นจากชื่อว่า โลกุตตรธรรม **เขมํ** จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้น เนื้อความในมัชฌิมเทศนาจึงสำคัญ เพราะเล็งถึงวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้แล ฯ

ค. **ปัจฉิมโพธิกาล** ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาลวัน ของมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า **หนฺททานิ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** เราบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ ไม่ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่าปัจฉิมเทศนา อธิบายความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้นที่

ไหน ? อะไรเป็นสังขาร สังขารมันเกิดขึ้นที่จิตของเราเอง เป็นอาการของจิตให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แลเป็นตัวการสมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลก ความจริงของในโลกทั้งหลาย หรือธรรมธาตุทั้งหลาย เขามีเขาอยู่อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้าแดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจนตนตัวมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่าเขาเป็นนั้นเป็นนี้ จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นเราเป็นของ ๆ เราเสียสิ้น จึงมีราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น ทำจิตดั้งเดิมให้หลงตามไป เกิดแก่เจ็บตาย เวียนว่ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอเนกภพอเนกชาติ เพราะเจ้าสังขารนั่นแลเป็นตัวเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้ง เกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาคเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า "นั่นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์" เกิดขึ้นในจิตจริงๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งให้ จิตกำเริบอีกไม่ได้ ได้ในคาถาว่า **อกุปฺปํ สพฺพ-ธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต** เมื่อสังขารปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้วก็ไม่กำเริบ รู้เท่าธรรมทั้งปวง **สนฺโต** ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติ-ธรรม ด้วยประการฉะนี้

ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุดพระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้ พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุก ๆ กาล ปฐมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็เล็งถึง

วิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาล ล้วนแต่เล็งถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภท ทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ย่อมบำเพ็ญไตรสิกขาบริบูรณ์

เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิมาก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์ สุขวิปัสสกะผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ไม่ได้สมาธิมาก่อนนั้น ย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรม จำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติ-ธรรมไม่ได้ ไตรสิกขามีทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณจำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภท ทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ย่อมบำเพ็ญไตรสิกขาบริบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้

๑๘. เรื่อง มูลกรรมฐาน

กุลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพุทธศาสนานี้แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้ทีเดียวว่าไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์ เมื่อบวชกุลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อน แล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อน อุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกุลบุตรผู้บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่า เรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอนกรรมฐาน ๕ คือ เกศา ผม, โลมา ขน, นขา เล็บ, ทันตา ฟัน, ตโจ หนัง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนัง

เป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนังเท่านั้น ? เพราะเหตุว่าหนัง มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหนัง ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตก ต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลงหนัง หมายความสวย ๆ งาม ๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนา เพราะมาหมายอยู่ที่หนัง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือ ผิวดำ–ขาว–แดง–ดำแดง–ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนัง ถ้าไม่มีหนังแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม ? ใครเล่า จะรักจะชอบ จะปรารถนา ? มีแต่จะเกลียดหน่าย ไม่ปรารถนา ถ้าหนังไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อ เอ็น และอาการอื่น ๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนัง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนัง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนังเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณา จนให้เห็นความเบื่อยเน่า เกิดอสุภนิมิต ปรากฏแน่ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจสัจจธรรม ทุกขสัจจธรรม อนัตตาสัจจธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมั่นหมายอยู่ที่หนัง ย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอา เพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะ ไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสัจจธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่ง **รัชนียารมณ์**[๑] ตกอยู่

---

(๑) คำ "รัชนียารมณ์" ตัดบทออกเป็น "รัชชนีย" แปลว่า ที่ก่อเกิดความกำหนัด "อารมณ์" แปลว่า สิ่งที่ปรากฏแก่ทวาร ๖ (เช่นรูปเป็นต้น) สนธิเข้ากันเป็น "รัชชนียารมณ์" แปลว่า อารมณ์เป็นที่กำเนิดความกำหนัด ได้แก่ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ และธรรมะ (เรื่องที่ใจคิด) อันน่ารักใคร่ พึงใจ ยียวน ชวนกำหนัด

ในวัฏฏจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้วแต่วัน บวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดีแล้ว เราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายัง สงสัย ยังหาไปทางอื่นอีก ชื่อว่ายังหลงยังงมงาย ถ้าไม่หลงจะไปหา ทำไม คนไม่หลงก็ไม่มีการหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยิ่งหลง ไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หามาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ก็จะเห็น แจ้งซึ่งภูตธรรม ฐีติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่มติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้ว สอนกุลบุตรตามมติของใคร เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้พระอุปัชฌายะเป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ ให้ กรรมฐานประจำตน ถ้ามิฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้าน เรือนครอบครัว ออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวช ก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะ ทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะ สอนไม่ผิด สอนจริงแท้ ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไว้ไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้น ความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรอง ทีเดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเที่ยงแท้

๑๙. เรื่อง ศีล

สีลํ สีลา วิย ศีล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหิน ซึ่งเป็น ของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใดก็ไม่มี การสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่าศีลเท่านั้น ก็จะทำให้เรางมงาย ต้องให้รู้จักเสียว่า ศีลนั้นอยู่ที่ไหน ? มีตัวตน เป็นอย่างไร ? อะไรเล่าเป็นตัวศีล ? ใครเป็นผู้รักษา ? ถ้ารู้จักว่า

ใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศีล ก็จะงมงายไปถือศีลเพียงนอก ๆ เดี๋ยวก็ไปหาเอาที่นั้นที่นี้จึงจะมีศีล ไปขอเขาที่นั้นที่นี่จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขออยู่ ไม่ใช่หลงศีลดอกหรือ ? ไม่ใช่ศีลพัตตปรามาส ถือนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ ?

อิทํ สจฺจาภินิเวสทิฏฺฐิ จะเห็นความงมงายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงย่อมไม่ไปเที่ยวขอ เที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่าศีลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า **"เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ"** เจตนาเป็นตัวศีล เจตนาคืออะไร ? เจตนานี้ต้องแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็น อิ เอา ต สะกดเข้าไป เรียกว่า **จิตฺตํ** คือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้ ? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นศีล กายก็ประพฤติไปต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่าศีลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่าง ๆ ก็สำเร็จเป็นศีลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้นได้แล้ว ก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหาหลงขอ คนที่หาขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดี๋ยวก็กล่าวยาจามิ ๆ ขอแล้วขอเล่าขอเท่าไรยิ่งไม่มี ยิ่งอดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้ว มีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่า ของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศีลก็ทำเสีย ไม่ต้องกล่าวว่าศีลมีอยู่ที่โน้นที่นี้ กาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว **อกาลิโก** รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผล ก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยศและบิดามารดา ภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ก็ดี ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญาของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเองโดยไม่มีการขอ และไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคคี ไม่มีใครหยิบยกให้กัน จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้น เราไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

๒๐. เรื่อง ปาติโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ พระคัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาติโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัยย่อมข้ามไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกตามพระวินัยแล้ว **โมกฺขํ** ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาติโมกข์นี้ก็ยังสงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า ปาติโมกขสังวรศีลในศีลนิเทศ

ศีลนิเทศนั้น กล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือ ปาติโมกขสังวรศีล ๑ อินทรียสังวรศีล ๑ ปัจจัยสันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้น คือสมาธินิเทศ และปัญญานิเทศ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้ สงเคราะห์เข้าในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ สงเคราะห์

ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติดัดตนอยู่ ชื่อว่า เดินมรรค สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็เรียกว่ามรรค อริยสัจจ์ ๔ ก็ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า "**สจฺจานํ จตุโรปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา**" สำหรับเท้าต้องมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้นอยู่ที่ไหน ? มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน ? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น ! มรรคสัจไม่มีอยู่ที่อื่น **มโน** เป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเรานี่เอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี้ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า ? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องไปหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตนสมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า **เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ** เป็นต้น กายกับจิตเท่านี้ประพฤติปฏิบัติเป็นศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนานั้นเราต้องเปลี่ยนเอาสระ เอ ขึ้นบน เป็น สระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไปก็พูดได้ ว่า **จิตฺตํ** เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดงดเว้น เป็นผู้ระวังรักษาเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าก็ดีพระสาวกขีณาสวเจ้าก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกิเลสทั้งหลายได้ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็เป็นอยู่ที่มี (คือที่กายกับจิต) ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า มรรค มีอยู่ที่ตนของตนนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมถะหรือว่าวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก ให้พิจารณาอยู่ในตนของตนเป็น

"โอปนยิโก" แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี้ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มาแต่นอก เกิดขึ้นกับตน มีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า **ญาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ** ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๒๑. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปกครองดูแลประชาราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่นอนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิด ใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่าง ในการปกครองป้องกันราษฎรในอาณาจักร และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอ ถ้าไม่ทรงคิด ไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองประชากรให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรงตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่น และเรื่องของพระองค์เองเสมอ แล้วปัญญาวิวัฏฏ์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านี้ ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บ ตายเล่าเราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิด

ก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็นโรคาพาธก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมาพิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร ? เป็นผู้มีอำนาจเท่านี้ มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกัน ซึ่งความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วก็ยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิดแก่เจ็บตายแล้ว อย่างไรก็คงมีทาง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จงได้ แต่ว่าการจะแก้ เกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบใจยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัติไปบรรพชาจึงจะสามารถทำได้ ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้น พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากพระบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้ว เผอิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมาด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์

พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้นลืมพระเนตร แล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้น เป็นซากอสุภะไปหมดเหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้าผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงรำพึงกับพระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี้จะว่าเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกบรรพชาในเดี๋ยวนี้ จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์ แล้วออกไปเรียกนายฉันนะอำมาตย์ผู้เป็นนายม้า ให้ไปเอาม้ามาพาพระองค์ออกจากเมืองไป เมื่อนายฉันนะนำม้ามาแล้ว พระองค์ก็ทรงม้า มีนายฉันนะอำมาตย์นำทางเสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุถึงแม่น้ำอโนมานที ทรงข้ามฝั่งแม่นทีแล้วก็ถอดเครื่องประดับ และเครื่องฉลองพระองค์ที่ทรงมาออกเสีย ทรงส่งเครื่องประดับทั้งหมดให้นายฉันนะ ตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้ทรงพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงอธิษฐานบรรพชาแต่พระองค์เดียว เมื่อทรงเป็นบรรพชิตแล้ว จึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์ จึงทรงหลีกไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอุรุเวลาเสนานิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยคพยายาม ทำทุกรกิริยาอย่างเข้มแข็งจนถึงสลบ และยอมตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้ว จึงทรงพิจารณาอีกว่า การที่เรากระทำความเพียรนี้ จะมาทรมานแต่กายอย่างเดียวเท่านี้ไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยคพยายาม และถ้า

จิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้นพระองค์จึงทรงบำรุงร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอสมควร จึงเผอิญปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ พร้อมกันหนีไป ปัญจวัคคีย์หนีไปแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่ เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวยเสร็จแล้ว ก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบโสตถิยพราหมณ์ ๆ ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแก่พระ-องค์ ๆ รับแล้ว ก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า "ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่ตจะและอัฐิก็ตามที" ต่อนั้นไปจึงเจริญสมถะและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละพระองค์ได้ทรงชำระนิวรณธรรมเต็มที่ เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสบแก่พระองค์อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวก ขันธมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เข้ารังควานพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิวรณ์เหล่านั้นระงับไป ปีติปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์ จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราธิราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิด ใคร่ครวญไป ๆ มา ๆ

จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้ว จึงเกิดจุตูปปาตญาณขึ้นมา ในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีความสิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมาในปฏิจจสมุปบาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ ถึงฐีติธรรม ภูตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า อาสวักขยญาณ ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจาก อาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้ว จากทุกข์ ถือเอกันตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม แล ฯ

๒๒. เรื่อง อัจฉริยะ—อัพภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณาจตุนิมิต ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรมณ์ ทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เครื่องสมณบริขารมีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิต สมณสารูปสำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์พระทัย ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียรเพื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้งทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สัจจธรรมของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยิ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั้นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยศและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่น ๆ ที่เป็นเอหิภิกขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระ-บรมศาสดาแล้วได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกเปล่งพระวาจาว่า **"เอหิ-ภิกขุ** ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว" เพียงเท่านี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา อัฏฐบริขารเลื่อนลอยมาสวมสอดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมใสจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอันไม่เคยรู้เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระ-บรมศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่า และอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สวมสอดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อมา ท่านเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสรณคมนูปสัมปทา สำเร็จด้วยการเข้าถึงสรณะทั้ง ๓ คือ อุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที่

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณเล็งเห็นการไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับ อันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดาพร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ แล้วทำความพากเพียรประโยค

พยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจในพระ-ธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มาก ตามวาสนาบารมีของตนโดยไม่สงสัยเลย

๒๓. เรื่อง วาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัพยากตวาสนา

อัธยาศัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่าง ๆ คือ ดี เลว และกลาง ๆ วาสนาก็เป็นไปตามอัธยาศัย คือวาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาล วาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อน แต่คบกับบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่ห่ายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประ-มาณสถานกลาง ฉะนั้น บุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ

๒๔. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ

การปรึกษาไต่ถาม หรือการสดับธรรมตามกาลตามสมัย พระ-บรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื้อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามาปฏิบัติก็ต้องทำจริงปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้า และสาวกขีณาสวเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณาสัจจธรรม คือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณา

มาแล้ว เกิดเราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้ มิใช่ก้อนเกิดหรือ ? แก่ เจ็บ ตาย ก็ก้อนนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เดินจงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็น "ขณิกสมาธิ" คือจิตรวมลงสู่ภวังค์หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอนจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณแล้วถอยออกมา สมาธิในชั้นนี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์ เข้าถึงฐีติจิต เป็นอัปปนาสมาธิปฐมฌานถึงซึ่งเอกัคคตาความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึงพิจารณาอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่างกระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตน ทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่า ส่วนนี้เป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มัน ยืนเดิน นั่ง นอน แล้วแตกสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็นดินน้ำ ลม ไฟ ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอก ทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่าตายใหม่ มีแร้งกาสุนัขยื้อแย่งกัดกินอยู่ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้นตามแต่วาสนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แล ฯ

๒๕. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอน กาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่า ธัมมวิจยะพิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัม-โพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี ๑ ขั้น คือ **ขณิกสมาธิ** จิตรวมลงไปสู่ฐีติ ขณะแล้วพักอยู่หน่อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย **อุปจารสมาธิ** จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน่อย แล้วถอยออกมา รู้นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และ **อัปปนาสมาธิ** สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรม ถึง "เอกัคคตา" ความมีอารมณ์เดียว หยุดนิ่งอยู่กับที่มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้ยิ่ง ได้ในพระบาลีว่า **อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ** การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรม-ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

การพิจารณากายนี้แล ชื่อ "ปฏิบัติ" อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเรียกว่า "กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน" ในมูลกรรมฐานเรียกว่า **เกศา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ** ที่พระ-

อุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักรกัปปวัตนสูตรว่า **ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ** แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็เกิดมาแล้วมิใช่หรือ ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็น **อกาลิโก** มีอยู่ทุกเมื่อ **อาโลโก** สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย ฯ

๒๖. เรื่อง วิธีปฏิบัติเองผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้ว ต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ – มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศกลางหาวดาวนักขัตฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคืออาการจิตหากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้ จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก – เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ในกาย วาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า **อกาลิโก** ของมีอยู่ทุกเมื่อ **โอปนยิโก** เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ **ปจฺจตฺตํ** จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่า

แตกพังลงไป ตามสภาพความเจริญของภูตธาตุ ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมารูปเปรียบดังนี้ อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในแผ่นดิน ลุยตมลุยโคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือกข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอิ่มสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็อยู่ในกาย วาจา จิต ของทุกคน ฯ

๒๗. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหา โอปนยิโก น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา จิต อกาลิโก อันเป็นของมีอาโลโกสว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ อันปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จักในตนของตนเองดีชั่วอย่างไร ตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพินิจพิจารณาไม่มัวประมาทเพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญฌานกสิณติดอยู่ในรูปฌานและอรูปฌาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ รูปภพเป็นเบื้องกลาง อรูปภพเป็นเบื้องบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเบื้องต่ำ อนาคต

เป็นเบื้องบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า **อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิมชฺเฌ** เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวางสถานกลาง ท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ **ปจฺจตฺตํ** จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง สิ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก

๒๘. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อ ถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเหนียก กำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูด ดม ลิ้ม เลีย และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนึกรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อม ความเจริญทั้งภายนอกภายในก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริง คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุกเมื่อ เช่นใบไม้มันเหลืองหล่นร่วงลงมาจากต้น ก็แสดงความไม่เที่ยงให้เห็นดังนี้เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมาพินิจพิจารณาด้วยสติปัญญาโดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแล ฯ

๒๙. เรื่อง ปริญเญยยธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียกว่า "บริกรรม" จิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ดำรงอยู่หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า "บริกรรมสมาธิ หรือขณิก-สมาธิ"

การกำหนดพิจารณาธรรม แล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นานหน่อย แล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า "อุปจารสมาธิ"

การกำหนดพิจารณาธรรมคือ "อสุภนิมิต" ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่า อุคคนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสียสงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียวสงบนิ่งแน่วแน่ มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบชั้นนี้เรียกว่า "อัปปนาสมาธิ"

ส่วนนิมิตอันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับชั้นดังกล่าวนี้ก็เรียกว่า บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิตตามลำดับกัน

อนึ่ง ภวังค์คือภพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไหวของจิต คือภวังคบาท ภวังคจลนะ ภวังคุปัจ-เฉทะ ขณะแรกที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่างสามัญว่า ภวังคบาท ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีก เรียกว่า ภวังคจลนะ ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า ภวังคุ-ปัจเฉทะ

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบ ถึงฐานเดิมของจิต แล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนาน มีอาการครบองค์ของฌานจึงเรียกว่าฌาน เมื่อทำการพินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตรวมลงสู่ภวังค์ คือฐานเดิมของจิตจนถึงฐีติขณะ ตัดกระแสภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก ดังนี้เรียกว่า ฐีติญาณ

๓๐. เรื่อง บั้นต้นโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์ ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล ปัจฉิมโพธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิม-เทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้าสิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวทหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยะประเพณีได้แล้ว ก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษาก็ได้ปกครองบ้านเมือง เสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าสิริสุทโธทนะมหาราชผู้พระราชบิดา นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมือง และไพร่ฟ้าประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็มิทำให้ท้อพระทัย ในการคิดอ่านหาทางแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่า บริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นซากอสุภะ ดุจป่าช้าผีดิบ จตุนิมิต ๔ ประการ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ แล้วเสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ตอนนี้เรียกว่า "ปฐมโพธิสัตว์" เป็นสัตว์

พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเที่ยงแท้ก่อน แต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานบรรพชา อัฏฐบริขารมีมาเองด้วยอำนาจบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนั้นมาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัฏฐบริขาร เกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้วทรงทำทุกรกิริยาประโยคพยายาม พิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วน ๆ เป็นปฏิภาคนิมิต จนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควงแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามาร เมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคตยังบุพเพนิวาสานุสสติญาณให้เกิดในปฐมยาม ยังจุตูปปาตญาณให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า "ปัจยาการ" ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า "มัชฌิมโพธิสัตว์"

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบถึงฐีติธรรม ดำรงอยู่ในความสงบพอสมควรแล้วตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นในขณะนั้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า "อาสวักขยญาณ" ประหารเสียซึ่งกิเลสาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระขันธสันดาน สรรพปรีชาญาณต่าง ๆ อันสำเร็จมาแต่บุพวาสนาบารมีก็มาชุมนุมในขณะจิตอันเดียวนั้น จึงเรียกว่าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ระยะกาลตอนนี้เรียกว่า "ปัจฉิมโพธิสัตว์"

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗ สถาน ตลอดกาล ๔๙ วัน และทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จนถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้งสอง และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น "ปฐมโพธิกาล"

ต่อแต่นั้นมาก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกร ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา จัดเป็น "มัชฌิมโพธิกาล" ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจาอาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ในสาลวโนทยาน ของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ระยะกาลตอนนี้ จัดเป็น "ปัจฉิมโพธิกาล" ด้วยประการฉะนี้

(ส่วนปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนานั้น มีเนื้อความเป็นประการใด ดูในข้อ ๑๖)

๓๑. เรื่อง โสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า "**โสฬสกิจ**" เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตรพึงพากเพียร พยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่กิจในอริยสัจจ์ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโสดาปันก็ประชุม ๔ ชั้นสกิทาคามีก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ ชั้นอนาคามีก็ประชุม ๔ ชั้นอรหัตต์ก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ สองแปดก็เป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นขั้น ๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ ทุกข์เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปริญเญยยะควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ สมุทัยเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปหาตัพพะควรละก็ละได้แล้ว นิโรธเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นสัจฉิกาตัพพะ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคเป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มากก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรคอยู่ที่กายกับจิต คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ้น ๑ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตามลาภ ยศ สรรเสริญ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้องตนของตนจิตก็ไม่หวั่นไหว โลกธรรม ๘ เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้แล้วเจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็น **ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ** โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นก็ไม่หวั่นไหว เมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องย้อม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศฉะนี้แล ฯ

๓๒. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตผล

กิรดังได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรานี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่า อีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกัน

ไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จอรหัตผล เป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียงกำลังสมาธิสมบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดทิฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์หย่อนพรรษาครั้นพิจารณาดูก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหา ท่านองค์นั้นไม่ไป สั่งสองสามครั้งก็ไม่ไป องค์หย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้ว จึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้มีดอกบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางฟ้อนสวยงาม ๗ นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้ว องค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ขณะเพ่งดูนางฟ้อนอยู่ กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอัตภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณองค์แก่พรรษากว่า ครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยคพยายามอยู่ มิช้ามินานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสวบุคคลในพระพุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกัน แต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารซับมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนสหธรรมิกผู้ไปช่วยเหลือได้ฉุดเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยหนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสวบุคคลในพระบวรพุทธศาสนา

เช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติเช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี้เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัตตาม คือ ผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

๓๓. เรื่อง อุณหัสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อน อุณหัสสคือความร้อน อันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสือสางค่างแดง ภูตผีปีศาจเป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสรณะทั้งสามนี้เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่าง ที่เรียกว่า อุณหัสสวิชัย

อุณฺหสฺสวิชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่งความร้อนอกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่างๆ **ปริวชฺเช ราชทนฺเฑ อยคฺเฆ นาเค วิเส ภูเต อกาล มรเณน จ สพฺพสฺมา มรณา มุตฺโต** จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลาย คือ อาชญาของพระราชา เสือสาง นาค ยาพิษ ภูตผีปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตาย ด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสรณะที่พึ่งที่นับถือนั้น

ความข้อนี้มีพระบาลีสาธกดังจะยกมาอ้างอิง ในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับ

อยู่ในราวป่ามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เทวดาทั้งหลายพากันมาดูแล้ว กล่าวคาถาขึ้นว่า **เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส นเต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิ ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ** แปลความว่า บุคคลบางพวก หรือบุคคลใด ๆ มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ มี นรก เป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทพยดาทั้งหลายดังนี้

สรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่ในกลางป่าหรือเรือนว่างก็ตาม สรณะทั้งสามก็ปรากฏแก่เขาอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสรณะทั้งสามจริง ๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลายอันก่อให้เกิดความร้อนอกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุญยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๐๘